

ISTORICUL LOCALITĂȚII RĂSTOCI (III)*

e) ÎN PREAJMA DESTRĂMĂRII FEUDALISMULUI (1809—1847)

Insurecția nobiliară din 1809. Am prezentat în capitolul precedent situația tensionară în care trăia nobilimea țărănească în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.¹ Ea a căutat fiecare prilej ca să-și arate nemulțumirea, și, după multe petiții la Guberniu și împărat a trecut la acte mai energice de protest.

O ocazie prielnică s-a ivit în 1809, când nevoia de soldați care să fie trimiși împotriva lui Napoleon I a determinat Curtea de la Viena să reactiveze „insurecția nobiliară”. În acest scop, a ordonat înregimentarea tuturor armaliștilor, secuilor și altor categorii de nobili din Transilvania.²

Inițial, numărul celor luați în evidență a fost mai mare. Din Răstoci au fost înscrși 11 bărbați.³ Dar armaliștii din Chioar, ca și secuii, au condiționat înrolarea de scutirea completă de contribuții, care, după cum s-au plins ei, i-au sărăcit de tot. De aceea, în momentul împărțirii echipamentului, la indemnul conducătorilor lor, între care Vasile Florian din Cozla, numit căpitan, și un Alexa Butean, probabil cel din Răstoci, recruții au aruncat puștile și mulți au fugit în păduri.⁴

Guberniul a declarat stare de urgență în Chioar și i-a trimis o deputație pentru împăcarea spiritelor.⁵ Un prețios concurs trebuie să-i fi dat acesteia Nicolae Hossu din Răstoci, atunci jude nobiliar al plasei Boiu-Mare.⁶ El a și fost promovat, în anul următor, perceptor regal al districtului, funcție foarte importantă.⁷ Delegații guberniali i-au amenințat pe rebeli cu anularea nobilității, dar au fost nevoiți să sisteze pentru moment stringerea impozitelor.⁸ Concomitent, se pare că au făcut și unele favoruri. Așa s-ar explica admiterea în acel an ca arendașe ale unor părți din moșia fiscală, a familiilor Butean, Butuza, Dolha, Hossu și Roman.⁹

De teama unei răscoale generale în spatele frontului, Dieta Transilvaniei a trebuit să hotărască scutirea de impozite a participanților la insurecție.¹⁰ Prea tirziu

* Urmare din Acta MP, 5, 1981, p. 351—392.

¹ *Istoricul localității Răstoci (II)*, cap. „Înainte și după răscoala lui Horea”, vezi mai sus.

² N. Szabó, *Frământări țărănești în Transilvania în timpul războaielor napoleoniene (1809)*, în SAI, XVI, 1970, p. 115.

³ Filiala Cluj a B.A.R., Colecția Mike Sándor, cota A 349.

⁴ N. Szabó, *op. cit.* Incertitudinea cu privire la Alexa Butean provine de la faptul că mai exista unul cu același nume în Șomcuta, în grad de soldat.

⁵ *Idem.*

⁶ Arh. Stat. Alba Iulia, Fond Mitropolia greco-catolică din Blaj, cota 5, f. 68.

⁷ *Titularae quo omnes omnium Magni Principatus Transilvaniae dicasteriorum et officialium tam provincialium, ac militarium... pro anno M.DCCC.X*, Cibinii, p. 51.

⁸ N. Szabó, *op. cit.*

⁹ J. Kádár, *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*, IV, Deés, 1900, p. 53—59. (Mai departe: J. Kádár, *Sz.D. Monográfiája*).

¹⁰ *Az Erdélyi Nagy Fejedelemség és hozzá tartozó részek három nemzetekből álló Nemes Rendeinek 1809-ik esztendőben...*, Kolozsvár, 1831, p. 73.

însă. Datorită mișcării chiorenilor și secuilor, organizarea regimentelor nobiliare n-a putut fi încheiată decît la cîteva zile după înfrîngerea austrieilor de către francezi, cînd au devenit inoperante. Ele au și fost apoi demobilizate.¹¹

Compania a 6-a a Batalionului 2, din Regimentul I de infanterie, se afla la sfîrșitul lunii octombrie 1809 în Bistrița. Majoritatea efectivului acestei subunități provenea din satele din Valea Someșului chiorean. Figurau în ordinea ei de bătaie și 9 răstoceni: un caporal, doi scutelnici (?) și șase soldați.¹² Dintre cei înscrși inițial, doi n-au mai fost încorporați.

Scutirea de impozite a micilor nobili a avut efect temporar. La 29 martie 1813, familia Hossu a cerut Scaunului General de Judecată al districtului să-i recunoască dreptul obținut în timpul insurecției. Dar cererea i-a fost respinsă, pe motiv că nu e de competența forurilor locale să decidă.¹³

Tabela de contribuție din 1818 arată că nu s-au bucurat de o hotărîre de imunitate nici familiile Butuza și Dolha, participante și ele la insurecție.¹⁴

Intellectualii răstoceni. După exemplul percepătorului Nicolae Hossu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au mai ridicat din sat cîteva intelectuali. Deși n-a susținut examenele la timp și apoi s-a retras de la Liceul academic din Cluj,¹⁵ Ioan Hossu, fiul lui Ursu al Oancii, a ajuns în 1809, asesor la Scaunul Parțial și Filial de Judecată al Chioarului, iar în 1810, casier cercual.¹⁶ Din 1813 și pînă la sfîrșitul vieții, survenit în 1829, a funcționat comisar de impozite,¹⁷ de unde i s-a tras porecla de „Comișeru”.¹⁸

Copiii lui Nicolae Hossu au profitat mult de atmosfera intelectuală din casa părintească. O fată, Eva, a fost o bună cunoscătoare a scrisului în limba maghiară.¹⁹ Vasile era student în 1821,²⁰ și trebuie să fi urmat și el pînă atunci Gimnaziul romano-catolic din Baia-Mare, unde fratele său mai mic, Daniel, era în 1820 elev eminent al clasei a IV-a de gramatică.²¹ Primind burse din partea episcopului greco-catolic Ioan Bob, cei doi frați s-au afirmat strălucit la Liceul academic din Cluj, în clasele de juriști.²² În 1828, Vasile a ajuns substitutor de protocolist și asesor pe lingă forurile din Chioar iar din 1830 a ocupat, împreună cu fratele, postul de notar onorar tot acolo. Daniel a ajuns apoi asesor la Scaunul Parțial și Filial de Judecată, după care a cumulat și funcția de secretar percepătoral pe lingă tatăl său.²³ El a murit însă, de tînr.²⁴

La instituția băimăreană de învățămînt a urmat, în această perioadă, și Mihai Lupu, băiatul cel mare al comisarului de impozite.²⁵ A continuat apoi la clasa de filozofie la Liceului academic din Cluj, fiind coleg cu George Bariț, dar

¹¹ N. Szabó, *op. cit.*

¹² B.A.R., Colecția Mike, A 349.

¹³ B.C.U., Cluj-Napoca, Donația Fr. Hossu-Longin, sertar 253/2 — „Scrisori vechi și documente”.

¹⁴ Arh. Stat. Cluj, Fond 101 — Chioar, cota 807.

¹⁵ *Idem*, Fond Liceul romano-catolic din Cluj, cota 6, f. 47; și cota 9, f. 37.

¹⁶ Arh. Stat. Zalău, Colecția Lazar de Purcăreți, cotele 25, 26.

¹⁷ *Schematismus dicasteriorum et officialium Magni Principatus Transsylvaniae pro anno 1813*, Claudiopol, p. 54.

¹⁸ Însemnarea pe ultima filă a „Strajnicului” din 1753 de la biserica din Răstoci.

¹⁹ Arh. Stat. Cluj, Fond 101 — Chioar, cota 832, anexă la tabela de impunere a Răstociului din 1845.

²⁰ *Idem*, Fond Liceul romano-catolic din Cluj, cotele 35, 36, 40, 43, 44.

²¹ Arh. Stat. Baia Mare, Fond 15, dosar 2/1820.

²² Arh. Stat. Cluj, Fond Liceul romano-catolic din Cluj, cotele 35, 36, 40, 43, 44.

²³ *Schematismus dicasteriorum et officialium...*, pe anii 1828, p. 73; 1830, p. 65; 1831, p. 77; 1832, p. 78; 1833, p. 87, 88, 89.

²⁴ Arh. Stat. Zalău, Fond Registre de stare civilă, cota 835, morții anului 1833.

²⁵ Arh. Stat. Baia Mare, Fond Primăria orașului Baia Mare, anuare școlare, cota II, 1207, p. 1, 3.

departe de strălucirea acestuia. Rămas fără sprijinul tatălui, a părăsit învățătura încă după primul an.²⁶

Cel de-al doilea fiu al comisarului, Ioan (junior), a urmat și el gimnaziul la Baia-Mare,²⁷ apoi cursul de filozofie și cel juridic al Liceului academic din Cluj, terminat în preajma revoluției pașoptiste.²⁸

A încercat să-și schimbe condiția socială și un iobag. Todor Tohat, fiul preotului, a învățat între 1826—1829, tot la Gimnaziul romano-catolic din Baia Mare.²⁹ Tentativa lui a eșuat însă, după două clase (una repetată), datorită îmbolnăvirii și morții tatălui.³⁰

Intellectualii români se resimțeau profund de pe urma asupririi naționale din Transilvania. Continua concurență a nobililor maghiari, care monopolizaseră dragătoriile înalte, îi lăsa pe cei fără protecție mereu pe de lături. Nereușind să primească nici un post în ținutul natal, Ilie Hossu al lui Ursu al Oancii a trebuit să se maghiarizeze și să-și cîștige pîinea, ca mic funcționar, tocmai la Bocșa Montană, în Banat.³¹

Fiul cel mare al comisarului de impozite, Mihai Lupu Hossu, a colindat cîțiva ani prin Transilvania ca secretar particular. În 1835 era asesor la judecătoria Districtului Chioar. Din 1842 n-a mai rezistat și s-a înstrăinat de casă. Un timp a servit ca administrator pe o moșie din comitatul Hunedoara a grofului Bornemisza, apoi a trecut în serviciul lui Vasile Nopcsa. Ca să înlăture disprețul și repulsia magnaților, își păstra numele românesc numai pentru ai săi, iar după împrejurări, își zicea cînd „Farkas”, cînd „Wolfgang”.³²

În atmosfera sovîină de la Liceul academic din Cluj, Ioan Hossu (junior) și-a căutat un refugiu frecventînd Societatea de lectură „Aurora” a studenților români. Dar cu toate că a fost coleg de clasă cu Avram Iancu și Vasile Fodor, viitori tribuni pașoptiști, răstoceanul n-a avut fermitatea lor revoluționară.³³ În anul 1848, el a pășit în tabăra adversă românilor.

Ca să nu aibă opreliști în drumul carierei, încununată în 1831 cu numirea în funcția de notar-șef al districtului,³⁴ Vasile Hossu a adoptat felul de-a gîndi al nobililor maghiari. Tendințele sale de parvenire erau vizibile încă de pe băncile Liceului academic din Cluj, cînd și el și fratele s-au declarat de religie romano-catolică.³⁵ Făcîndu-și simpatii printre magnați, orbit de grandoarea lor, Vasile Hossu a acționat alături de ei împotriva intereselor propriei națiuni. În 1846, a fost printre organizatorii unei conferințe politice la castelul din Coltău al lui Teleki Sándor, prietenul său intim, unde în afară de gazdă, au participat: poetul Petőfi Sándor, baronul Wesselényi Miklós din Jibou — acerbul militant al deznaționalizării românilor, și alții. Aici s-a discutat foarte animat despre „avantajele” alipirii Chioarului și altor părți din Transilvania la Ungaria. S-au pus

²⁶ Arh. Stat. Cluj, Fond Liceul romano-catolic din Cluj, cotele 56, 58, 59, 63. Din 1829, tatăl său, Ioan Hossu, nu mai apare în șematismele oficiale și nu mai semnează tabelele de impozite, dovezi că a murit.

²⁷ Arh. Stat. Baia Mare, Fond 15, dosarele 9, 11, 15, 18, 20, 23.

²⁸ A. Banciu, *Studenții academici din Cluj de acum un veac*, în *AIIN*, 9, 1943—1944, p. 483; *Auditoris Juris, Philosophiae et Chirurgiae in Reg. Lyceo Claudiopolitano Secundum Examina...*, 1845; Arh. Stat. Cluj, Fond Liceul romano-catolic din Cluj, Schol. 1846, nr. 169.

²⁹ Arh. Stat. Baia Mare, Fond Primăria orașului Baia Mare, anuare școlare, cota II 1207, p. 4, 5, 7.

³⁰ Arh. Stat. Zalău, Fond Registre de stare civilă, cota 835, morții anului 1831.

³¹ B.C.U. Cluj-Napoca, Donația Fr. Hossu-Longin, sertar 253/3 — „Date și documente relativ la Ilie și George Hossu”.

³² *Idem*, manuscrisul nr. 4644/I; și Arh. Stat. Cluj, Fond Districtul Chioar, an. 1855, cutia 44, dosar 15, f. 9.

³³ N. Popeea, *Memorialul Archiepiscopului și Metropolitului Andrei baron de Șaguna*, I, Sibiu, 1889, p. 39—40.

³⁴ *Schematismus dicasteriorum et officialium Magni Principatus Transilvaniae pro anno 1831*, Claudiopoli, p. 77.

³⁵ Arh. Stat. Cluj, Fond Liceul romano-catolic din Cluj, cotele 35, 44.

chiar bazele unei acțiuni consecvente pentru realizarea acestui deziderat al nobilimii liberale maghiare.³⁶

Lui Vasile Hossu trebuie să-i aparțină și asertiunea furnizată intoricului Kővári László — cu care a lucrat în Dieta din 1846/1847 — cum că familia Hossu și-ar fi maghiarizat numele, de origine germană, în momentul înobilării.³⁷

La intelectualii ca aceștia se referea „Provocațiunea” lui Bărnău, cînd le reproșa magnașilor că „...de au ajuns vreun român la vreo dregătorie, pe acela l-ați făcut să-și lase legea sa și să se lepede de maica sa, care l-au născut și l-au aplecat (la sin) și de nația sa care l-au ținut la școale cu sudoarea ei, pe sama voastră.”³⁸

Un monument al afirmării naționale. Creșterea numărului locuitorilor satului și probabil deteriorarea vechiului locaș de cult au făcut necesară ridicarea unei biserici noi. Construcția ei a durat din mai 1827 pînă în mai 1828. Dimensiunile apreciabile, ca și decorația interioară și exterioară trădează ambițiile mari ale sătenilor, întreținute, cu siguranță, de percepătorul Nicolae Hossu, ales prim-cora-tor al comitetului parohial.³⁹

Mesterul constructor a rămas necunoscut. Prin tradiția orală s-a transmis numele unui singur cioplitor — Lupu Dolha, pe atunci cîrstnic (făt) și clopotar.⁴⁰ Dar mulți alți săteni trebuie să fi ajutat la lucru, ceea ce ar și explica definitivarea construcției într-un interval atît de scurt.

Edificiul a fost conceput în stilul tradițional din nordul Transilvaniei, a cărei originalitate l-a transpus între valorile universale. Numeroasele elemente exterioare de decor: șindrila zimțuită, ramele traforate de la ferestre (inițial pictate), grățiile contorsionate în cercei de viță, ochiurile în formă de fagur ale geamurilor, crucile de pe turn și de pe coama acoperișului — cu trei brațe transversale, cărorora li s-au atașat elemente simbolice (soare, semilună, clopoței) stau mărturie unui baroc popular specific românesc, de îndelungată tradiție.

La o valoare artistică inegalabilă se ridică decorația interioară, atît cea din lemn sculptat, cît și pictura, unde sînt integrate numeroase elemente de factură cultă.⁴¹ Ea a fost executată de zugravul Lazar Toacaci, originar din Piroșa. Deși inscripția de pe peretele despărțitor al pronaosului de naos precizează că totul a fost terminat la 5 septembrie 1833, lucrul a mai durat și în anul următor, cînd zugravul apare mereu în matricola parohiei, ca martor la cununii.⁴²

Lazar Toacaci a fost ajutat la lucru de tînărul Pavel Zegrean.⁴³ Acesta s-a stabilit definitiv în sat și a continuat finisările.⁴⁴ Lui trebuie să-i aparțină scrierea inscripției din spatele iconostasului, în 1836.

Atrage atenția — prin simbolul lor — suita de tablouri executate pe linia ferestrelor din naos înfățișînd patimile lui Cristos. Scenele sînt de un mare realism și expresivitate. În momentele de reculegere duminicală, privind „drumul Golgotei”, oamenii și-au revigorat forțele morale de-a lupta neconștient pentru limba și legea lor, pentru a fi mereu ei înșiși pe pămîntul cotropit al strămoșilor. Textele explicative au fost scrise în limba română, cu chirilice, dar și în latină. Departe de a fi doar o vanitoasă demonstrație de erudiție a prim-cora-torului Nicolae Hossu, aceste inscripții dovedesc că răstocenii își cunoșteau originea romană iar spiritul lor național era pregătît să se afirme și în plan politic.

³⁶ K. Pálmér, *Nagybánya és környéke*, Nagybánya, 1894, p. 209; și E. Csetri, *Teleki Sándor*, Bukarest, 1978, p. 90—91.

³⁷ L. Kővári, *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvár, 1854, suplimentul, p. 295.

³⁸ V. Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, 3—5 (15—17) mai 1848, București, 1966, p. 211.

³⁹ Inscripția din partea interioară a iconostasului.

⁴⁰ Informație de la Gheorghe Dolha, 80 ani; și Arh. Stat. Cluj, Fond 101, tabela de impunere pe 1827.

⁴¹ I. Godea, I. Cristache-Panait, *Monumente istorice bisericești din Eparhia Oradiei*, Oradea, 1978, p. 384.

⁴² Arh. Stat. Zalău, Fond Registre de stare civilă, cota 835, cununii din 1834.

⁴³ *Idem*.

⁴⁴ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, tabelele de impunere.

Pământul și oamenii. În 1809, moșia fiscală nu avea doar un singur arendaș. Vánkai Mihai păstra 3 bucăți de pământ, Katona Zsigmond, Rácz Katalin și Gőrgényi Samuel câte două suprafețe mari, iar Katona Pál, Váradi Ferencz, Rácz Eötvös, 18 familii Hossu, 6 familii Dolha, 2 familii Roman și o familie Butuza — câte o tablă.⁴⁵

În 1819, moșia era divizată între 11 moștenitori ai familiei Rácz și Fiscul i-a somat să restituie părțile, rearendindu-le apoi numai la 6 dintre ei. În 1829, Tabla Regească a Transilvaniei a hotărât luarea pământurilor și de la aceștia⁴⁶ și de atunci cea mai mare parte a fost arendată percepătorului Nicolae Hossu și urmașilor săi.⁴⁷ Oficiul Fiscal era interesat să-și sporească veniturile, de aceea a licitat moșia destul de des.⁴⁸ Creșterea prețului arenzii a amplificat și exploatarea iobagilor și jelerilor, din munca cărora trebuia realizat profitul.

În toată această perioadă a existat tendința generală a nobilimii mari de a-și extinde alodiile pe seama micilor sesii țărănești.⁴⁹ În Răstoci, datorită unor calamități și a sărăcirii oamenilor, numărul pământurilor părăsite a crescut continuu, de la 34 în 1818 — când avem prima evidență — la 51 în 1846. Mai ales după seceta din 1816, mulți dintre țărani au căzut în mizerie, pierzându-și loturile. Pământurile nobilului Gheorghe Hossu și ale familiei Butuza, ale libertinilor Zaharia Copil și Ursu Moldovan, ale văduvelor lui Găvrilă Rus, Toderaș Morășan și ale altora au trecut în folosința percepătorului Nicolae Hossu și a comisarului de impozite Ioan Hossu. În 1822, Katona Zsigmond le-a luat sesiile iobagilor Nuțu și Ion Tohat „Cătana“, considerându-le alodii.⁵⁰

Moșia fiscală și pământurile marilor proprietari erau lucrate de iobagi și jeleri, cărora, în schimbul robotei prestate, li se acordau sesii. Potrivit conscripției czirakiene, cele 13 familii iobăgești existente în 1820 în Răstoci aveau o repartitie foarte inegală de pământ. Una deținea 2 iugăre, 6 familii aveau între 2—5 iugăre și alte 6, între 5—8 iugăre. Pământul fiind de slabă calitate, nu putea asigura o abundență de cereale, el continuând să fie cultivat după sistemul celor „două întorsături“. Griu, de exemplu, se obținea doar de 2,5 ori mai mult față de cantitatea însămințată. Creșterea vitelor era, de asemenea, dificilă, mai ales din lipsa pășunilor și a producției scăzute a finețelor, care erau cosite o singură dată. De multe ori, animalele erau trecute la iernat dincolo de Someș, în hotarele Cormenișului, Negrenilor și Rognei, mai ales în anii ploioși, când finul, cumpărat pe bani, nu putea fi trecut prin vadul riului.⁵¹

Cei mai mulți jeleri cultivau pământurile proprietarilor în schimbul robotei fixate prin contract. Ei primeau locuri de case și ceva ogoare pentru culturi și aveau obligația să slujească toată viața.⁵² Jeleri de acest fel, în 1818, erau 6.⁵³

O altă categorie s-ar putea numi „jeleri sezonieri“. Ei cultivau doar un ciclu agrar pământuri alodiale nesupuse la impozite.⁵⁴ Din această categorie făceau parte, în 1818, vreo 4—5.⁵⁵ Când unii dintre aceștia au reușit să obțină proprietăți — cum s-a întâmplat, peste câțiva ani, cu Ursu Morășan și Dumitru Cîmpan — ei au revenit în rîndul libertinilor din care decăzuseră.⁵⁶

Dealtfel, calitatea juridică a pământului a schimbat adesea și poziția socială a oamenilor. De exemplu, lotul luat de la Ion Tohat „Cătana“ a fost dat de Katona Zsigmond nobilului Ion Cărăbăt, care s-a iobăgit acceptînd să facă robotă și

⁴⁵ J. Kádár, *Sz.D. Monográfiája*, IV, p. 53—59.

⁴⁶ *Idem*.

⁴⁷ Arh. Stat. Cluj, Fond Directoratul Fiscal al Transilvaniei, cota 170 și 173.

⁴⁸ *Idem*.

⁴⁹ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 153.

⁵⁰ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, tabelele de impunere ale Răstociului, 1818—1846.

⁵¹ Zs. Trocsányi, *Az északi Partium 1820-ban*, Budapest, 1966, p. 40.

⁵² J. Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 169.

⁵³ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, tabela de impunere pe 1818.

⁵⁴ Al. Csetri, Șt. Imreh, *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfîrșitul orînduirii feudale (1767—1821)*, în *Populație și societate*, I, Cluj, 1972, p. 139—238.

⁵⁵ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, tabela de impunere pe 1818.

⁵⁶ *Idem*, tabelele din 1822 și 1823.

alte servicii și obligații. Dar după un an, sesia a fost luată de la Katona de către Oficiul Fiscal, care a închiriat-o tot lui Cărăbăț, notat de data aceasta ca jeler. În 1833, Fiscul nu i-a mai arendat sesia lui Cărăbăț și acesta a fost trecut în rîndul nobililor contribuabili.⁵⁷

O deturnare avantajoasă de poziție socială a reușit Văsălie Tohat. Iobag în 1818, de îndată de a ajuns preot el și-a declarat pămîntul „portio canonica”, adică parte bisericească. Faptul i-a dat dreptul să folosească mai departe pămîntul, fără să facă robotă și fără să plătească pentru el impozite.⁵⁸ După moartea sa, folosind același pămînt, fiul său Todor, a rămas iobag pînă la 1848.⁵⁹

Prin 1833, suprafețele arabile și fînețele au mai sporit în Răstoci prin intrarea în circuitul agricol a noi terenuri defrișate în „Branîște”. Aici s-au așezat, ca urmare a creării unor sesii curiale noi pe moșia fiscală, alți iobagi din familia Tohat. Tot atunci au mai fost create niște curii pe terenul alodial din apropierea izvorului „Zugău” pentru doi jeleri din familia Cîmpan.⁶⁰ Cu toate acestea, pe măsura apropierii anului epocal 1848, situația răstocenilor s-a înrăutățit continuu.

În această perioadă s-au scurs cîțiva ani foarte neprielnici agriculturii, care au culminat cu seceta din 1847.⁶¹ De pe urma acestora și a exploatarei feudale s-au resimțit toate păturile țărănești din Răstoci. În 1846, percepătorul a luat în considerare certificatele de paupertate a 4 nobili și i-a scutit de capitație.⁶²

Și mai dramatic pentru mindria lor de „nemeși” a fost momentul în care unii au trebuit să intre servitori. Onuc Hossu al lui Nistor s-a angajat, în 1843, să îngrijească avutul din Cormeniș al protopopului greco-catolic din Lozna.⁶³ Ilie Hossu al lui Filip, ajuns jeler, din 1841 n-a mai avut nici casă trebuind să se mute „curialist” la sălașurile pentru slugi ale unui proprietar.⁶⁴ Tot așa s-au așezat și frații Petre și Gheorghica Butuza.⁶⁵

După ce a reușit să ajungă, pentru un an, din nou în condiția de libertin, Samoilă Copil a recăzut între jeleri în 1843, ca în anul următor să mai coboare o treaptă intrînd slugă prin convenție la Eva Hossu, măritată în Buteasa. Pentru serviciile la care s-a angajat, jelerul a primit în folosință o casă cu grădină, cereale și a fost scutit de prestarea robotei.⁶⁶

A coborît între „convenționați” și libertinul Nechita Morășan, la fel ca și Văsălica Crișan.⁶⁷ După ani grei de serviciu militar, libertinul Găvrilă Morășan a trebuit să intre „curialist”.⁶⁸

Pătura servitorilor prin convenție s-a îngroșat și cu cîțiva iobagi care și-au pierdut sesiile. Prin 1836 au ajuns în această stare 3.⁶⁹ Iar Ion Cîmpan al lui Toader a devenit servitor de curte, ce-i drept, privilegiat, ca jude domonial. În această calitate supraveghea munca iobagilor și jelerilor, ținea socoteala roboteilor și administra bunurile lui Vasile Hossu, notarul-șef al Chioarului.⁷⁰

Povara impozitelor apăsa greu umerii sătenilor. În 1818, de cînd se păstrează prima listă completă a contribuabililor, răstocenii aveau de plătit statului un impozit de 220 florini renani și 39 cruceri. Acesta era aruncat asupra a 16 capi de familie nobile și 4 văduve; 13 capi de familie iobage și 3 văduve; 5 capi de familie libertine și 2 văduve și 10 capi de familie jelerești și o văduvă.⁷¹

⁵⁷ *Ibidem*, tabelele din 1822, 1823, 1833.

⁵⁸ *Ibidem*, tabelele din 1818 și 1820.

⁵⁹ *Ibidem*, tabelele din 1830—1846.

⁶⁰ *Ibidem*, tabelele din 1833—1841; și Fond Distr. Chioar, anul 1862, cutia 23, dosarele nr. 455, 456, 459, 460; cutia 24, dosar 464.

⁶¹ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 155.

⁶² Arh. Stat. Cluj, Fond 101, tabela din 1846, anexe.

⁶³ *Idem*, tabela din 1843, anexa.

⁶⁴ *Ibidem*, tabelele din 1840 și 1841.

⁶⁵ *Ibidem*, tabela din 1836.

⁶⁶ *Ibidem*, tabela din 1842, 1843 și 1844 — anexa.

⁶⁷ *Ibidem*, tabelele din 1837 și 1838.

⁶⁸ *Ibidem*, tabelele din 1833 și 1837.

⁶⁹ *Ibidem*, tabela din 1836.

⁷⁰ *Ibidem*, tabelele din 1822, 1841, 1845.

⁷¹ *Ibidem*, tabela din 1818.

Din toate veniturile răstocenii plăteau taxe, legile Fiscului fiind neiertătoare. La categoria a III-a de fertilitate în care era încadrat satul, se plătea pentru fiecare pământ de o cibă de cereale — 12 cruceri, pentru 1 car de fin — 4 cruceri, pentru 1 bou sau cal — 24 cruceri; pentru 1 vacă — 20 cruceri, pentru 1 junc sau junincă — 15 cruceri, pentru o oaie — 3 cruceri, pentru 1 porc — 5 cruceri, pentru 1 stup — 3 cruceri. Se plăteau impozite și pentru veniturile realizate din activitățile semiindustriale. Astfel, 12 răstoceni plăteau pentru cele 3 mori la care erau părtași, iar 5 plăteau pentru cazanele de fierț țuică.⁷²

Capitația întrecea impozitul pe veniturile reale. De la aceasta au fost scutiți: cantorul, cistnicul, cerșetorii, proaspăt căsătorii, bătrînii incapabili de muncă, soldații recent eliberați, alienații mintali, servitorii prin convenție, curialistii și țigani. Dar cea mai mare parte dintre aceștia plăteau așa-zisa „taxă de protecție”, de 18 cruceri.⁷³

Nu suportau impozite nobilii imuni. Membrii familiei Butean erau dintre aceștia.⁷⁴ În rubrica „Deserte” a tabelii de impozite din 1818 se găsește un scutit, Gligor Hossu, care folosea lotul altuia. În protocolul parohiei greco-catolice sînt specificați, printre morții anului 1833, „nemeșii imuni” Gafia Hossu „Hotnojița” și fiul ei Văsălica. De asemenea, în 1835, e înmormîntată în Răstoci baroana Ileana Pleaștița.⁷⁵ În aceeași categorie intrau dregătorii Nicolae și Ioan Hossu și urmașii lor. Nici preotul greco-catolic, Văsălie Tohat, nu era impus, ba chiar se bucura de anumite contribuții din partea sătenilor.⁷⁶

De la an la an, impozitele au fluctuat. După o ușoară sporire în 1824, a urmat o descreștere pînă în 1828, din cauza scăderii numărului vitelor. Apoi, s-a înregistrat o ameliorare pînă în 1833, cînd s-a stabilit suma cea mai mare de plată din toată această perioadă. Începînd cu 1839, lipsa cerealelor, ca urmare a unor ani nefavorabili, a produs o continuă descreștere a impozitelor, ilustrînd și acest fapt mizeria tot mai accentuată în care se scufundau răstocenii.⁷⁷

Obligațiile iobăgești. Conscripția din 1820 înregistrează în Răstoci 13 familii de iobagi la 6 proprietari.⁷⁸ În afara impozitului în bani, plătit după venituri, iobagii suportau și așa-zisele „dături”. Cei care le slujeau pe Susana Vánkai-Rác și Katalina Felségi-Rác dădeau dijmă din cereale, cîneapă și varză. În cazuri excepționale, cum a fost seceta din 1816, au fost scutiți de această obligație. Iobagii celorlalți proprietari mai erau scutiți de dijma din cereale încă din 1793, dar dădeau în continuare a 10-a parte din cîneapă și varză. Două familii făceau „datururi” obligatorii din găini, pui și ouă. Alte trei familii torceau cite 1,5—2 kilograme de fuioi de cîneapă.⁷⁹ Această îndeletnicire fiind femeiască, se efectua ca dar, în afara obligației robotei, pe care o presta capul de familie.

Iobagii mai erau obligați la tot felul de prestații în interesul comunei sau districtului, iar dintre fiii lor și ai jelerilor erau recrutați soldați pe termene nelimitate și fără nici un avantaj ulterior. Ion Tohat „Cătana”, de exemplu, după 31 de ani de serviciu militar, nici măcar n-a fost scutit de capitație în vremea cît și-a păstrat sesia iobăgească.⁸⁰

Cea mai apăsătoare sarcină rămînea însă, robota, reglementată după voința stăpînilor. În Răstoci, 5 familii executau o zi pe săptămînă; 3 familii, cite 2 zile; 3 familii, cite 3 zile și 2 familii între 4—6 zile. Katona Zsigmond și Katona Pál arendau pămînturi alodiale pentru care cereau un număr suplimentar de zile de robota.⁸¹

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, tabelele din 1818—1846.

⁷⁴ Nu erau trecuți în tabelele de impozite.

⁷⁵ Arh. Stat. Zalău, Fond Registre de stare civilă, cota 835, morții anilor 1833, 1835.

⁷⁶ Toți aceștia nu erau trecuți în tabelele de impozite.

⁷⁷ Tabelele de impozite din 1818—1846.

⁷⁸ Zs. Trocsányi, *op. cit.*, p. 74.

⁷⁹ *Idem*, p. 123, 212—213, 253.

⁸⁰ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, tabela de impozite din 1820.

⁸¹ Zs. Trocsányi, *op. cit.*, p. 170—171, 177.

Robota trebuia executată personal de către capul familiei, posesor de sesie, sau în caz de imposibilitate, de un înlocuitor plătit de el. După cum am văzut, unele obligații, deși n-aveau caracter legal, se extindeau și asupra femeilor. Robota se presta cu vitele și uneltele proprii, în zilele bune de lucru, interesele stăpînului avînd prioritate față de orice alte necazuri ale slujitorilor săi. Ziua de lucru începea odată cu răsăritul soarelui și înceta la apus, dar stăpînul putea să nu ia în considerare durata drumului ori perioada cît ploua. Domnii sporeau sau micșorau numărul zilelor de robotă după bunul lor plac, în caz de litigiu ei fiind, de cele mai multe ori, și judecătorii.⁸² Dintre proprietarii iobagilor din Răstoci, Katona Zsigmond a fost căpitan suprem al Chioarului, Váradi Ferencz — asesor la Scaunul General de Judecată, iar Katona Pál, jude nobiliar de plasă și asesor.⁸³

Neîndeplinirea robotei sau efectuarea unor lucrări de proastă calitate atrăgeau amenzi sau umiltoare bătăi publice cu vergile.⁸⁴

Condițiile în care se efectua robota făceau din aceasta o servitute dintre cele mai umiltoare și grele, a cărei înlăturare devenise imperios necesară.

Eșecul unei reglementări urbariale. Chiar și o parte a nobilimii mari, cu vederi liberale, și-a dat seama că progresul societății nu mai era posibil în condițiile orînduieiilor de pînă atunci și că în privința populației iobage trebuiau introduse unele reforme.⁸⁵

Încercarea unei reglementări urbariale i-a fost destinată Dietei din 1846—1847. Adunarea generală a nobililor din Chioar i-a desemnat ca delegați pe notarul-șef Vasile Hossu și pe președintele scaunului judecătoresc, Teleki Sándor. Amîndoi cunoșteau foarte bine situația țăranilor, și au plecat la Cluj ca să susțină din convingere cauza pentru care promisera, de altfel, mandat pozitiv. Vasile Hossu a fost ales în comisia de redactare a procesului verbal al Dietei,⁸⁶ iar cînd a luat cuvîntul în for, a pledat pentru desființarea iobăgiei prin răscumpărare.⁸⁷

Conservatorii s-au opus categoric unui urbariu care să faciliteze ștergerea iobăgiei, nevrînd să se lipsească de munca gratuită a celor aserviți. Baronul József Kemény a trădat și o altă fațetă a reacționarismului nobilimii declarînd: „Am temei prea serios ca la răscumpărarea totală (din iobăgie — n.n.) să privesc ca la moarte.” Pentru că dacă cei 1,5 milioane de iobagi vor fi împrăștiati, „... mica patrie Transilvania ușor se va prefăce într-o Dacie.”⁸⁸

Sub presiunea conservatorilor, opoziția liberală a cedat pas cu pas, pînă la spulberarea oricărei speranțe într-un urbariu echitabil. În semn de protest, o parte din deputați s-au retras din for, între aceștia numărîndu-se și chiorenii.⁸⁹

Urbariul, adoptat de Dietă și apoi aprobat de Guberniu și împărat, a legiferat răpirile de pămînt de la iobagi și le-a fixat acestora o robotă de 2 zile pe săptămînă cu palmele și una cu carul. Cuvintele lui Avram Iancu, rostite atunci: „... nu cu argumente filosofice și umanitare veți putea convinge pe cei tirani, ci cu lancea, ca Horea” — s-au împlinit curînd, înainte ca dezastruoasa hotărîre să fi fost pusă în aplicare.⁹⁰

Rezistența spontană. Adversitățile de tot soiul îi împingeau pe oameni la acțiuni disperate. În timpul secetei din 1816, nobilul Gheorghe Hossu a plecat în pribegie pierzîndu-i-se orice urmă. Tot atunci, văduva libertinului Găvrilă Rus a părăsit totul plecînd în Ungaria. Libertinul Ursu Moldovan a ajuns la Baia-Mare,

⁸² D. Prodan, *Despre condițiile în care se făcea robota*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, București, 1954, p. 841—857.

⁸³ Șematismele oficiale ale Transilvaniei, 1810—1846, părțile privind Chioarul.

⁸⁴ D. Prodan, *op. cit.*

⁸⁵ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 155.

⁸⁶ *Erdélyi Híradó*, Cluj, an. 1846, nr. 174, p. 554; nr. 179, p. 593.

⁸⁷ J. Kovács, *Societatea din Chioar în 1848*, în *AILA*, 18, 1975, p. 382—383.

⁸⁸ V. Popa, *Răscumpărarea totală în dezbaterea Dietei Transilvaniei din 1847*, în volumul litografiat *Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 168—173, la Fil. Cluj a Bibl. Acad. R.S.R.

⁸⁹ *Gazeta Transilvaniei*, 1847, nr. 5, p. 217 relatează despre alegerea altor delegați din Chioar.

⁹⁰ L. Gyémánt, în *Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, p. 168—173.

unde probabil s-a angajat miner. În 1841, curialistii Simion Moldovan și țiganul Iacob, iar în 1842, nobilul Ignat Susa au plecat și ei, eschivându-se de la impozite.⁹¹

Au fost atacate și marile proprietăți. În 1831, încurajați de mișcările țărănești din nordul Transilvaniei, de „răscoala holerei” din Slovacia și de zvonurile că vin armatele țariste să-i elibereze pe români, iobagii din Râstoci, împreună cu cei din Lemniu și Vărai au ocupat cu sila o fineață a Fiscului.⁹²

Libertinul Ion Ciocan a întreprins o acțiune pe cont propriu, ceea ce i-a adus o condamnare. Cu toate că recursul său a ajuns la Guberniul Transilvaniei, pedeapsa a rămas negrațiată, ba a fost extinsă și asupra tatălui său, care în 1845, în timpul furtului, era plăieș — adică supraveghetor al hotarelor și ordinii publice.⁹³ Și acesta a fost trimis, bătrîn și bolnav, la închisoarea districtului.⁹⁴

Și nobilimea țărănească a mai găsit prilejuri să-și manifeste opoziția față de reacțiunea feudală. La Congregația generală a nobililor Districtului Chioar, din 1843, micii „nemeși” au cerut zgomotos respectarea alegerii în comitetul de conducere a unor oameni cu vederi liberale. Acțiunea a îmbrăcat și un aspect național, pentru că ei au reușit să impună mai mulți funcționari români, ceea ce a făcut ziarul reacționar „Erdélyi Híradó” din Cluj să-l acuze pe Vasile Hossu — recales notar-șef — de intenția înlăturării ungarilor din dregătorii și de inițierea tulburărilor de la Șomcuta.⁹⁵

Toate aceste fapte ilustrează neliniștea satelor, care nu așteptau decît împrejurările favorabile pentru declanșarea unor acțiuni mai ample și mai drastice antif feudale.

f) REVOLUȚIA PAȘOPTISTĂ ȘI URMĂRILE EI (1848—1860)

Aspirațiile românești. Hotărîrea Dietei de la Pojon, din primăvara anului 1848, privind ștergerea servituților iobăgești în Ungaria a fost primită cu viu entuziasm și în Transilvania.⁹⁶ Propagînd-o în Chioar, Vasile Hossu și alți intelectuali liberali și-au atras simpatii largi. Deoarece căpitanul suprem al districtului era unul din principalii stîlpi ai reacțiunii, țărani au amenințat că-l vor răsturna. Ei au cerut convocarea adunării districtuale și l-au propus în funcția de conducere pe Vasile Hossu.⁹⁷

Noul Comitet permanent al districtului, ales la 10 aprilie 1848, era dominat de „unioniștii” care au organizat conferința politică de la Coltău, din 1846. El și-a dat imediat asentimentul pentru anexarea regiunii la Ungaria.⁹⁸ Aceasta a fost o greșală capitală, pentru că decizia n-a ținut cont de aspirațiile maselor românești, care ocupau peste 98 la sută din numărul populației. Românii erau conștienți că prin alipirea teritoriului lor la țara vecină se crea un cadru și mai propice pentru continuarea politicii de asuprire națională. Cît privește desființarea iobăgiei, luată ca pretext al anexării, ea trebuia să cadă oricum, pentru că ajunsese anacronică. Iar dacă se vorbea, totuși, de-o unire, atunci românii au ținut să se știe că ei o vor cu „Țara” de peste Carpați, lucru afirmat cu hotărîre la marea adunare națională de la Blaj, din 3/15 mai 1848.⁹⁹

⁹¹ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, tabelele de impunere din 1818, 1820, 1841, 1842.

⁹² L. Tilkosky, *Mișcările țărănești din Ardeal în 1831 și legăturile lor cu „răscoala holerei” din Slovacia*, în *Studii. Revistă de istorie*, 11, 2, 1958, p. 73—93; și Arh. Stat. Cluj, Fond Directoratul Fiscal al Transilvaniei, dosar 170, Actele tezaurariatului din Dej, adresa prim-fiscalului din Tg. Mureș.

⁹³ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, cota 2; și același fond tabelele de impunere din 1845, 1846.

⁹⁴ Arh. Stat. Cluj, Fond Districtul Chioar, an. 1849, pachet 4, Actele comisiei reprezentative, raportul viconotarului V. Dragoș din 4 iunie 1849.

⁹⁵ *Erdélyi Híradó*, Cluj, 1843, nr. 58 și 59.

⁹⁶ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 167—250.

⁹⁷ *Revoluția de la 1848—1849 în Transilvania*, I, București, 1977, p. 228.

⁹⁸ J. Kovács, *Societatea din Chioar în 1848*, p. 382—383.

⁹⁹ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 512.

Întors de pe „Cîmpia Libertății“ ca adevărat comisar al revoluției în Chioara, cancelistul Vasile Dragoș — fiul Evei Hossu, care avea sora căsătorită în Răstoci — trebuie să fi exercitat alături de colegul său, Vasile Boteanu, și acesta cu rudeni ai ei, o însemnată influență asupra iobagilor și jelerilor.¹⁰⁰

Ignorînd aspirațiile maselor românești, căpeteniile chiorene au declarat, la 22 mai 1848, că alipirea acestor meleaguri la Ungaria e irevocabilă și au luat măsuri represive. Țăranii au început să se adune și să protesteze, să ocupe cu forța sesiile, pădurile și pășunile răpite de marii proprietari, refuzînd, totodată, să facă robotă, să dea bani și recruți pentru constituirea armatei maghiare. Iar cînd au fost amenințați cu execuția militară și cu spînzurătorile, au pus mîna pe armele lor rudimentare și au silit conducătorii districtului să fugă la Baia Mare.¹⁰¹

Intrînd o delegație în frunte cu notarul Ignat Frîncu din Boiu-Mare, satele au cerut de la Năsăud protecția armatei.¹⁰² Colonelul Urban, comandantul regimentului grăniceresc, l-a trimis în regiune pe locotenentul rezervist Atanasie Moț Dîmbul, ca să organizeze rezistența cu forțe locale. La 26 octombrie, la sunetul clopotelor din sate, Dîmbul a convocat în hotarul Mesteacănului o adunare a românilor din împrejurimi, de la care răstocenii nu puteau lipsi. El a adresat, în numele acestei adunări, o scrisoare primăriei din Baia-Mare dînd asigurări că națiunea română dorește să trăiască în pace cu cea maghiară, să aibă încredere una în alta și să evite vărsarea de sînge.¹⁰³ Răspunsul a fost însă, o adevărată declarație de război.¹⁰⁴

Luptele. Pregătît vreme îndelungată, atacul insurgenților maghiari asupra românilor s-a dat concomitent în punctele Coltău—Săcălășeni și Jibou—Rona—Turbuța, în 2—4 noiembrie. Intenția era de-a sparge frontul rezistenței și a-i prinde pe români într-un clește care să se închidă la Răstoci—Mesteacăn. Ciocnirea a fost dură, maghiarii reușind să-și atingă scopul abia după 9—10 zile.¹⁰⁵ În aceste împrejurări și-a pierdut viața, la 8 noiembrie, și iobagul Mitucă Nicoară din Răstoci. (El n-a fost înregistrat în protocolul morților de la biserică decît în ianuarie 1849.)¹⁰⁶ Sătenii au putut vedea apoi, cu groază, în Dealul Măguricii, conturul spînzurătorilor în care au fost atîrnați 6 bărbați și două femei din localitățile vecine.¹⁰⁷ Tot atunci, biserica satului a fost jefuită de cele două clopote, care au fost duse la topitoriile din Baia Mare pentru tunuri.¹⁰⁸

Încă înaintea joncțiunii trupelor maghiare la Răstoci, aici s-a petrecut un act de justiție iobăgească, a cărei acuzat a fost baronul Huszár Zsigmond din Năpradea. Prins de iobagii săi a doua zi după bătălia de la Rona, el a fost transportat de la Someș-Odorhei peste Dealul Cozlei, pentru a fi dus la colonelul Urban, comandantul grănicerilor năsăudenii. Posibilitatea apropierii coloanelor inamice sau a fugii de sub escortă a precipitat lucrurile și baronul a fost executat la un izvor din valea ce desparte hotarul Răstociului și al Mesteacănului de cel al Boiuțului și Perii-Vadului.¹⁰⁹

¹⁰⁰ J. Kovács, *op. cit.*

¹⁰¹ *Idem.*

¹⁰² *Documente pentru istoria anilor 1848—1849*, în *Observatorul*, Sibiu, an. VI, 1883, nr. 35, 36, 37.

¹⁰³ Arh. Stat. Baia Mare, Fond Primăria orașului Baia Mare, Acte aditive, nr. 3685/1848.

¹⁰⁴ S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania. 1848—1849*, III, 1946, p. 153.

¹⁰⁵ *Idem*, p. 194, 196.

¹⁰⁶ Arh. Stat. Zalău, Fond Registre de stare civilă, cota 835, morții anului 1949.

¹⁰⁷ *Transilvania*, Sibiu, 1871, nr. 8, nota despre victimele din „Kis Nyires“; și memoria locuitorilor din Răstoci și Mesteacăn.

¹⁰⁸ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 213 — raportul lui Katona M. din 16 nov. 1848; J. Kádár în *Sz.D. Monographiája*, IV, p. 53—59 menționează datele clopotelor găsite de el în Răstoci: 1853 și 1958, deci anii cînd au fost turnate și puse în locul celor jefuite.

¹⁰⁹ J. Kádár, *Belső-Szolnok és Dobokamegye története. 1848—1849*, Deés, 1890, p. 105; I. A(rdeleanu) S(enior), *Bătălia de la Rona — o luptă de mare amploare, în Năzuința*, Zalău, an. VI, 1973, nr. 526, p. 3.

Înaintarea insurgenților maghiari a fost oprită la Dej de grănicerii născuți, care i-au respins pînă la Baia Mare.¹¹⁰ Oamenii care au pătruns în Berchez odată cu soldații au dat drumul deținuților ferecați în închisoarea districtului. Atunci a scăpat de lanțuri și Todor Ciocan din Răstoci.¹¹¹

Îngrijorat de situația de la porțile Transilvaniei, Kossuth l-a trimis aici, la începutul lunii decembrie, pe generalul Bem. El a înaintat fără ciocniri pînă la Mesteacă, trupele imperiale fiind retrase pentru apărarea Clujului. La Răstoci a fost încartiruit atunci un batalion de secui din scaunul Mureșului, comandat de maiorul Tolnai. După ce generalul Bem a ajuns la Ileanda, au apărut de la Jibou, cu mare întîrziere și honvezii maiorului Czecc.¹¹²

Bem a acordat amnistie tuturor participanților la rezistență cu condiția să depună armele și jurămîntul de credință. Un rol conciliator important trebuie să-l fi avut Vasile Hossu, ridicat acum prim-vicecăpitan al districtului, sub oblăduirea căruia unui „rebeli” — între care și nepotul său Vasile Dragoș — au primit posturi importante în administrație.¹¹³ Cine nu s-a supus a fost aspru pedepsit. Preotul Ștefan Dico din Mesteacă și fiul său Andrei au fost duși la închisoarea din Carei, iar gospodăria lor, devastată. Pentru a suplini serviciul în biserică, autoritățile militare i-au desemnat pe preoții Ioan Pop din Răstoci și Teodor Pop din Cormenis.¹¹⁴ În luna mai 1849, a fost spînzurat în Dealul Măguricii notarul, Ignat Frincu.¹¹⁵ Despre represalii amintește și întîmplarea transmisă din generație în generație în familia Păcurar, aceea că unul din membrii săi, Niculae al Tomii Neamțului, a fost nevoit să fugă în pădurea de peste Someș, fiind urmărit pentru a fi spînzurat.¹¹⁶

Pînă în august 1849, districtul a fost condus de Vasile Hossu. (Teleki Sándor, căpitanul suprem, se înrolase în trupele de honvezi).¹¹⁷ La 15 iunie 1849, răstoceanul semna „căpitan suprem”.¹¹⁸ În acest post fiind, l-a menținut ca vice-pretor al plasei Mesteacă, cu sediul în Răstoci încă din primăvara lui 1848, pe vărul său Ioan Hossu.¹¹⁹

Alungarea trupelor imperiale din defileul Someșului a permis administrației kossuthiene să impună recrutările dintre români. Din Răstoci, a fost luat în Regimentul 96 honvezi din Miskolcz. Ilie Rusu. A fost încorporat, de asemeni, Virtolomei Tohat, un iobag orfan, în vîrstă de numai 18 ani.¹²⁰

O povară grea pentru răstoceni a fost contribuția de 27 florini impuși pentru armată și plătiți în monedă de argint.¹²¹ Tot atunci au fost preținși și cei 186 florini și 22 cruceri — impozitul restant din 1848, ceea ce a agravat mult situația economică, și așa precară, a răstocenilor.¹²²

¹¹⁰ *Jurnalul locotenentului Ioan Tomuța. 1848—1849*, în *Arhiva Someșană*, Născăud, 1929, nr. 10, p. 99.

¹¹¹ Arh. Stat. Cluj, Fond Districtul Chioar, an. 1849, pachet 4, raportul vice-notarului V. Dragoș din 4 iunie 1849.

¹¹² J. Kádár, *Belső-Szolnok... 1848—1849*, p. 154.

¹¹³ Arh. Stat. Cluj, Fond Districtul Chioar, an. 1849, pachet 4, raportul lui V. Dragoș citat.

¹¹⁴ Arh. Stat. Cluj, Fond Episcopia greco-catolică a Gherlei, nr. 861/1 martie 1858.

¹¹⁵ J. Kádár, *Belső-Szolnok... 1848—1849*, p. 167, notă.

¹¹⁶ Informație de la juristul Nicolae Păcuraru din Cluj-Napoca.

¹¹⁷ E. Csetri, *op. cit.*, p. 166.

¹¹⁸ Arh. Stat. Cluj, Fond Solnocul de Mijloc, Actele prezidențiale (vicecomite) — 1849, adresa lui Hosszú László către Comitetul Solnocului de Mijloc.

¹¹⁹ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1849, cutia 4, Actele comisiei reprezentative și acte administrative; și Actele comisiei reprezentative, dosar cu anexe fără număr, f. 74; același fond an. 1855, cutia 44, dosar nr. 15, f. 33.

¹²⁰ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1849, Actele comisiei reprezentative, dosar cu anexe fără număr, adresa batalionului 96 din Miskolcz pentru plata soldelor, și hotărîrea Scaunului Orfanal ca pretorul Ioan Hossu să facă inventarul bunurilor honvedului V. Tohat.

¹²¹ Același fond, Actele comisiei reprezentative și acte administrative, cutia 4, lista de impozite din 1 mai 1849.

¹²² *Idem*, situația întocmită de percepător la 8 febr. 1849.

Pe valea Someșului, ultimele ciocniri au avut loc în august 1849, când cîteva escadroane de ulani austrieçi și cazaci intervenționiști i-au alungat pe insurgenții maghiari spre Jibou, unde i-au dezarmat.¹²³

Tribunul Mihai Lupu Hossu. Departe de locurile natale, Mihai Lupu Hossu a fost cuprins și el în vîltoarea evenimentelor. Posibil să fi participat la adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848, odată cu baronul Vasile Nopcsa, pe a cărui moșie era administrator.¹²⁴ Aceasta ar explica puternica răscolire din sufletul lui și reveneria la conștiință și mîndria de român. August Treboniu Laurian amintește de un tribun Hossu în părțile Devei, care la începutul lunii octombrie 1848 a raportat Comitetului național român permanent din Sibiu despre răsîndirea de proclamații kossuthiene de către episcopul ortodox Andrei Șaguna.¹²⁵ Acest tribun nu putea fi decît Mihai Lupu Hossu, ajuns notar al Zarandului. El s-a aflat în strînsă colaborare cu prefectii Nicolae Solomon și Ioan Buteanu.¹²⁶

Mihai Lupu Hossu i-a dezamăgit profund pe naționaliștii maghiari pentru aceste legături și pentru faptul că, la insistențele lui Buteanu, a început să-și zică „Lupu Răstoceanu” și să se pretindă român. Prefectul îi era văr după mamă și într-o seară i-a făcut o vizită în Deva. Gardiștii maghiari l-au descoperit și-au vrut să-l omoare. Pentru că l-a ascuns pe Buteanu și a luat în păstrare niște obiecte și scrisori de-ale prefectului, precum și lucruri care au aparținut unor cetățeni, dar au fost sustrase de diferiți indivizi în timpul ciocnirilor armate și pe care notarul le-a confiscat, pînă la aflarea păgubașilor — Mihai Lupu Hossu a fost acuzat de „jaf, trădare de patrie și dușmănie contra națiunii maghiare”. El a fost condamnat la moarte și confiscarea averii. Dar pătrunderea trupelor imperiale a împiedecat execuția.¹²⁷

Teroarea de după revoluție. Ajunși iar stăpîni pe situație, austrieçii au trecut la represalii.¹²⁸ Nu știm dacă Vasile și Ioan Hossu au fost arestați — așa cum s-a petrecut cu mulți participanți la revoluția maghiară, lucru sigur e că nu s-au mai bucurat de mare încredere. Deși Vasile Hossu a fost recomandat, pentru competența sa, să ocupe o funcție înaltă în administrație,¹²⁹ el a obținut doar o slujbă modestă în Baia Mare, unde, în 1858, a murit subit.¹³⁰ Ioan Hossu abia a fost admis supraveghetor al muncii de cadastrare.¹³¹

Chioarul, revenit la Transilvania, a fost desființat ca district, instalîndu-se, ca în toată țara, administrația militară.¹³² În Dealul Mesteacănului s-a permanentizat un post militar, soldații urmărind orice mișcare.¹³³ Regimul a introdus „pașapoarte de călătorie”. Numai cu un astfel de act, eliberat de pretura din Șomcuta, a putut pleca preotul Ioan Pop la Blaj sau Constantin Dolha la Dej, pentru interese particulare acute.¹³⁴

Tinerii erau instruiți în permanență pentru a fi recrutați, cheltuielile cu pregătirea lor fiind suportate tot de locuitorii satelor. (În 1850, răstocenii au fost

¹²³ L. Kővári, *Erdély története. 1848—1849*, Pest, 1861, p. 278.

¹²⁴ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 473.

¹²⁵ Șt. Pascu și colectiv, *George Bariț și contemporanii săi*, III, București, 1976, p. 81, nota 17.

¹²⁶ Arh. Stat. Cluj, Fond Ilie Dăianu, cota 345; Bibl. Centr. Univ. Cluj, Donația Fr. Hossu-Longin, sertar 244/1; Fr. Hossu-Longin, *Amintiri din viața mea*, Cluj-Napoca, 1975, p. 32—33, 342.

¹²⁷ *Idem*.

¹²⁸ *Istoria României în date*, București, 1972, p. 195.

¹²⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 157.

¹³⁰ B.C.U. Cluj-Napoca, Donația Fr. Hossu-Longin, sertar 253/3 — Date și documente relativ la familia lui Lupu recte Mihai Hossu, f. 26.

¹³¹ Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura jud. Someș, cota 373.

¹³² Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Prințipat Transilvania, cursul anului 1854, II Septuene, Mănunchiul IV, p. 34, 72—75.

¹³³ J. Kádár, *Sz. D. Monographiája*, IV, p. 259.

¹³⁴ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1853, cutia 5, acte administrative-judecătorești ale subcercului Șomcuta, 1850—1852, registrul „Pass-Protocol”; și același fond, an. 1853, cutia 9, registrul „Pass Vorschriften”.

impuși la plata a 30 cruceri de argint.)¹³⁵ Cu acești tineri, austrieii întregeau regimentele trimise să reprime mișcările popoarelor deșteptate de valul revoluției. Un soldat rănit, Constantin Pop din Răstoci, era în 1858 la Lemberg, în Polonia, unde ajunsese cu Regimentul „Karl Ferdinand”.¹³⁶

După multe lor suferințe, românii așteptau realizarea dezideratelor lor naționale, precum și reglementările sociale, religioase și culturale. Dar imperialismul s-au dovedit niște prieteni făcărnicii. În 1850, foștii iobagi din Răstoci au trecut prin momente foarte grele. A venit în sat comisarul financiar cezaro-crăiesc Veress Ferencz și le-a luat atît terenurile din vatra satului, pretinse a fi alodiale, cît și cele din cîmp, deși erau în folosința iobagilor de zeci de ani.¹³⁷ Ele au fost date în arendă, prin licitare.¹³⁸

Evoluția prea lentă a reformelor mult așteptate a creat încordare în toată țara. Revoluționarii români erau urmăriți de agenții poliției, ca să nu agite noi mișcări țărănești. A rămas celebră în acest sens arestarea lui Avram Iancu, în 15 decembrie 1849, incident în care a fost implicat și un răstocean. Mihai Lupu Hossu fusese numit comisar cezaro-crăiesc al Subcercului Hălmașiu și i s-a cerut concursul pentru îndepărtarea lui Iancu din zonă. Hossu a refuzat și l-a prevenit pe marile luptător asupra pericolului. Dar într-o zi de tîrg, Iancu a venit din nou la Hălmașiu, iar soldații imperiali l-au arestat împreună cu alți tribuni. Dacă nu intervenea comisarul în favoarea victimelor, putea ieși vîrsare de sînge, pentru că moșii s-au adunat în număr mare, gata să-l scoată pe Iancu cu forța. Mihai Lupu Hossu a obținut eliberarea arestaților, dar intervenția sa, făcută cu prea mult zel, i-a iritat pe agenții imperiali. În urma rapoartelor lor, comisarul și-a pierdut încrederea autorităților și a fost purtat mereu din loc în loc, în slujbe dintre cele mai mărunte.¹³⁹

Consolidarea orînduieiilor capitaliste. Desființarea iobăgiei și a privilegiilor nobiliare i-a pus pe toți răstocenii în situația de oameni liberi și egali din punct de vedere juridic. Din Răstoci și-au pierdut iobăgia și sesiile lor în primul rînd Camera cezaro-crăiască, apoi, Vasile Hossu — pe cele avute la Buzăș, Cuculat și Fericea; Terezia Butean „Comișerița” și Todor Butean — pe cele de la Hovrila; fiicele comisarului de impozite — pe cele avute în coposesorat la Fericea.¹⁴⁰

Patentele imperiale din 1853 și 1854, destinate improprietăririi iobagilor și jelerilor urbanali, au creat condițiile dezvoltării mai rapide a relațiilor capitaliste în agricultură.¹⁴¹ Jelerii particulari s-au emancipat mai greu. Au reușit să-și răscumpere grădinile din vatra satului și ceva arători în hotar: trei părtași de mori și vreo patru „curialști”.¹⁴²

S-au intensificat tot mai mult, pe măsura creșterii simțului de proprietate, tranzacțiile cu pămînturi — premise ale constituirii viitoarelor gospodării chibaburești ale așa-zisilor „bocotani”. Prin 1860, unii dintre foștii iobagi aveau suprafețe destul de mari de pămînt, cel mai bogat — 20 de iugăre, 3 dintre ei, între 12—13 iugăre, iar 5, între 8—10 iugăre.¹⁴³

Vasile Hossu, fostul notar-șef, și-a vîndut pămînturile din Răstoci vărului său Ioan iar casa și grădina, notarului local Daniel Pop. Ioan Hossu și-a creat o

¹³⁵ Arh. Stat. Cluj, Fond Comitatul Solnocul Interior, an. 1850, dosar 5 — raportul semnat de Buttyán László, Cozla, 31 aug. 1850.

¹³⁶ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1860, cutia 12, nr. 32.

¹³⁷ Același fond, an. 1862, cutia 23, dosarele 455, 456, 457, 459, 560 și cutia 24, dosar 464.

¹³⁸ *Idem*, an. 1852, cutia 7, dosar 60; an. 1855, cutia 45, dosar 24, f. 52.

¹³⁹ Fr. Hossu-Longin, *Amintiri...*, p. 29—31; I. Ranca, V. Nițu, *Avram Iancu. Documente și bibliografie*, București, 1974, p. 75—77 și 80—81.

¹⁴⁰ *Das Urbarmachen in Siebenbürgen*, Wien, 1863, tabelul proprietarilor, numerele 1393, 2417, 2424, 3479, 3488.

¹⁴¹ J. Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, introducerea, p. 5.

¹⁴² Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura jud. Someș, cota 373.

¹⁴³ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1861, cutia 1 — conscrierea alegătorilor.

solidă bază de îmbogățire și prin pământurile soacrei, date zestre soției sale, și cele ale surorilor, plecate din sat îndată ce s-au căsătorit.¹⁴⁴

Camera cezaro-crăiască a mai stăpinit în Răstoci 122 iugăre și 355 stinjeni patrați de pământ.¹⁴⁵ De obicei, suprafețele erau arendate prin licitare și apoi subarendate locuitorilor care le munceau. Prin 1850, a luat terenurile în arendă o asociație de săteni, în numele căreia a semnat un împuternicit.¹⁴⁶ Ulterior, au acaparat terenurile arendașii evrei, deținătorii unor capitaluri mai mari și mai sigure pentru Cameră.¹⁴⁷

Încă în octombrie 1849, a fost hotărâtă contribuția directă după avere pentru toți cetățenii.¹⁴⁸ Evidența a fost foarte bine condusă. În caz de abuzuri sau greșeli, „Cartea de contribuție”, aflată la contribuabil, constituia o dovadă în fața autorităților.¹⁴⁹ Aceasta era în directă legătură cu introducerea cadastrului — instrument sigur și stabil pentru impunerea fiscală a bunurilor. Autoritățile au întreprins prin cadastrare, delimitarea riguroasă a hotarelor. Linia de separare stabilită în 1850 între Răstoci, Lemniu, Mesteacăn și Perii-Vadului a rămas aceeași pînă la colectivizare. Sistematizarea hotarelor, făcută tot atunci, s-a păstrat și ea aceeași: I — Incinta satului, II — Răstoaca, III — Lazul (spre Lemniu), IV — Labul, V — După sat, VI — Poiana, VII — Șesul din sus.¹⁵⁰

S-a încercat și introducerea unor metode noi de cultivare a pământului. Prin 1860, exista un „lot model” organizat de Cameră în „Gura uliții”.¹⁵¹ El a fost destinat experimentării unor culturi intensive.

Un revirement se produce acum în instituția judei sâtesc. Titlul de „birău” a început să fie rîvnit ca o mare cinste și ca un posibil mijloc de avantaje economice. De aceea, începînd cu anul 1853 și pînă la 1900, foștii nobili au reușit, cu mici excepții, să impună juzii numai din rîndurile lor.¹⁵²

După puterea lor economică, satele trebuiau să aibă un notar, în subordinea comitetului de conducere. În Răstoci a fost destinat, imediat după revoluție, Andrei Dico, fiul preotului din Mesteacăn. El și-a pus semnătura — alături de urmașul său în funcție, Daniel Pop — pe o cerere a intelectualilor din Chioar prin care au solicitat să fie numit comisar cezaro-crăiesc în pretura Șomcuta, Sigismund Pop, publicist român cu vederi liberale, fost deputat în Dieta din 1848 a Ungariei.¹⁵³ Dar asemenea oameni nu s-au bucurat de bunăvoința austrieților.

Fiecare sat a primit sigiliu propriu. Cel al Răstociului avea formă ovală, pe înalt, purta înscris sus anul „1850” și împrejur inscripția: „SIGILU COMUNIT. RESTOLCS”. Drept simbol, în mijloc erau gravați doi pelicani cu capetele în stînga, așezați pe un grind unul în spatele celuilalt.¹⁵⁴

Comunitatea sâtească a obținut dreptul regesc de circiumărit — aparținînd înainte numai nobililor — fapt ce i-a permis să aibă venituri proprii pentru administrație.¹⁵⁵

¹⁴⁴ Același loc; Fond Prefectura jud. Someș, cota 373; și Fr. Hossu-Longin, *Amintiri...*, p. 173—176.; B.C.U. Cluj-Napoca, Donația Fr. Hossu-Longin, sertiș 253/2 — Date și documente relativ la ... Mihai Hossu, f. 17.

¹⁴⁵ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1861, cutia 8, Actele vicecăpitanului Pop Iosif.

¹⁴⁶ Același fond, an. 1855, cutia 45, dosar 24, f. 52.

¹⁴⁷ *Idem*, an. 1860, cutia 11, dosar 57, f. 14; și an. 1864, cutia 17, procesul lui Hersch Farkas și Fülöp Lajos cu Fiscul.

¹⁴⁸ G. Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, II, Sibiu, 1890, p. 643.

¹⁴⁹ Cartea de contribuție a lui Grigore Dolha, în Colecția Fam. Dolha, în păstrarea noastră.

¹⁵⁰ Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura jud. Someș, cota 373.

¹⁵¹ *Idem*, evidențele cadastrale pe 1860, partea a III-a.

¹⁵² Stabilit pe baza izvoarelor din Fond Distr. Chioar și Prefecturii jud. Someș.

¹⁵³ S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 192—195.

¹⁵⁴ Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura jud. Someș, cota 373.

¹⁵⁵ Arh. Stat. Cluj, Fond Episcopia greco-catolică a Gherlei, Registrul de intrare-ieșire pe 1858, poz. 2702 și 3355.

Sătenii și-au descoperit acum și vocații comercial-industriale. Începînd din 1860, în preocupările lor permanente a intrat arderea varului.¹⁵⁶ Produsul avea mare căutare, deoarece în sate începuseră zidirile din piatră și cărămidă.

Deși autoritățile n-au dat prea mare importanță învățămîntului sătesc, topopul greco-catolic al Tractului Ciocmani, Ioan Cheșeli, a făcut eforturi continue pentru punerea lui pe picioare. După un deceniu de străduințe, el a reușit, în octombrie 1860, să organizeze un post de învățător în Mesteacăn și pentru satele Răstoci și Perii-Vadului.¹⁵⁷

Încet, orînduirea capitalistă se așeza totuși, temeinic în satele transilvane.

g) APOGEUL ȘI SFÎRȘITUL AUTONOMIEI DISTRICTULUI (1861—1876)

Afirmarea spiritului național românesc. Prin diploma din 1860 și patenta din 1861, împăratul Franz Joseph I a introdus constituția și a luat sfîrșit perioada absolutismului. Se prevedea ca toate popoarele monarhiei habsburgice să-și găsească rezolvarea intereselor lor vitale, și începînd de acum, mișcarea națională românească s-a afirmat irezistibil în sfera organismelor locale.¹⁵⁸

Intelectualitatea din Districtul Cetății de Piatră — cum a fost numit oficial — s-a întrunit pentru a cere numirea unui căpitan suprem dintre români, și publicistul Sigismund Pop a venit curînd din Pesta ca să-și ia postul în primire. Acesta a convocat, la 23 martie 1861, la Șomcuta, Congregația generală a districtului.¹⁵⁹ Era pentru prima dată în istorie cînd la dezbaterile forului districtual participau și reprezentanții celor care pînă la 1848 fuseseră supuși ai nobililor. Răstocenii i-au trimis în congregație pe fostul iobag Ion Cimpan și pe Ianoș Ghețe. Au participat, de asemenea, juriștii Daniel Pop și Ioan Hossu.¹⁶⁰

Într-o atmosferă generală de entuziasm patriotic, adunarea a fost deschisă de căpitanul suprem. Așa cum avea să fie notat într-un protocol: „O bucurie nespusă s-a răsărit de pe fețele tuturor, fiindcă secole de ani au trecut de cînd posturile cele mai înalte nu s-au conferit bărbaților de naționalitate română și limba română nu a fost auzită în salele de consultații a comitatelor”.¹⁶¹

Era de la sine înțeles că recunoașterea politică a românilor era indisolubil legată de recunoașterea limbii lor și deschiderea porții pentru intrarea ei în viața publică. Sub acest imbold, Sigismund Pop și Comitetul permanent al Cetății de Piatră au întreprins un act de restituire de importanță istorică pentru aceste ținuturi. Începînd cu protocolul primei congregații, limba română a fost extinsă în toate actele.¹⁶² Notarul Ioan Ghețe, care din Mesteacăn întocmea actele notariale și pentru Răstoci și Toplița,¹⁶³ împreună cu pretorul Ioan Hossu și ceilalți funcționari ai plasei Șoimușeni au lăsat un exemplu meritoriu, deși nu constant, de folosire a limbii române în administrație și justiție.¹⁶⁴ De altfel, diferite înțelegeri dintre săteni se oficializau mai de mult în limba lor. Într-o învoire dintre frați, redactată în 1854 de Grigore Dolha, la cererea lui Ilie Cimpan, s-a folosit în mod surprinzător de corect alfabetul latin, cu semne fonetice pe care le utilizăm și azi (ă, ce, ci). Cu atît mai relevant e textul cu cît el a fost redactat de un țăran.¹⁶⁵

¹⁵⁶ J. Kádár, Sz. D. *Monographiája*, IV, p. 53—59; A. De Gerándo, *Kövér vidéke 1874-ben*, Budapest, 1875, p. 35, 46.

¹⁵⁷ Arh. Stat. Cluj, Fond Episcopia Gherlei, an. 1860, nr. 1879.

¹⁵⁸ *Concordia*, Pesta, an. VI, 1866, nr. 21(484), p. 1.

¹⁵⁹ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, cota 134.

¹⁶⁰ *Idem*, cota 115.

¹⁶¹ *Ibidem*, cota 134.

¹⁶² *Ibidem*, cotele 115, 134.

¹⁶³ *Ibidem*, cota 134.

¹⁶⁴ Același loc, Fond Distr. Chioar, an. 1864, cutia 17.

¹⁶⁵ Colecția fam. Dolha.

O nouă dimensiune a vieții politice românești s-a creat odată cu alegerile pentru Dieta Ungariei din 1861. Candidat al cercului electoral Mesteacăan a fost desemnat tribunul pașoptist Vasile Buteanu, stabilit în Cozla.¹⁶⁶ La alegeri au participat pentru prima dată, alături de foștii privilegiați, toți cetățenii care aveau cel puțin 5 iugăre de pământ. Din Răstoci s-au prezentat atunci la vot 31 de foști nobili și 16 din categoriile celelalte.¹⁶⁷ Vasile Buteanu și-a îndeplinit cu cinste mandatul dat de alegătorii săi făcându-și auzit glasul în apărarea dezideratelor românești.¹⁶⁸

Vîntul de viață românească bătea viguros. Ziarul „Concordia” din Pesta remarcă, în 1862, că printre „damele chiorene” se răspîndesc tot mai mult, ca îmbrăcăminte curentă, ıile românești.¹⁶⁹ Citirea publicațiilor în limba română devenise și ea un act de patriotism, de atitudine națională înaintată. Satul a abonat „Concordia”, plătind pentru aceasta 12 florini — jumătate din contribuția pe un an cuvenită judeului.¹⁷⁰ Se mai citea și „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, abonată de juristul Ioan Hossu.¹⁷¹

Un puternic impuls a dat afirmării spiritului național românesc din Districtul Cetății de Piatră în condițiile în care a început să se manifeste tot mai insistent reacționarismul dualist austro-ungar, adunarea generală a „Asociației transilvane pentru cultura poporului român”, care s-a desfășurat la Șomeș, în august 1869.¹⁷² Ioan Hossu, atașat acum la cauza națiunii sale, a devenit membru al acestei asociații donind și bani pentru constituirea fondurilor din care erau susținuți studenții români.¹⁷³

Administrația. Noul Comitet permanent al districtului s-a străduit să-și demonstreze capacitatea organizatorică, pentru că din umbră amenințau continuu forțele reacționare ostile. La începutul anului 1861, Districtul Cetății de Piatră a fost încorporat la Ungaria amplificîndu-se pericolul înlăturării românilor din dregătorii.¹⁷⁴ Prin reorganizarea administrativă internă a districtului, au fost create 6 plase sau cercuri pretoriale. Răstociul a rămas în continuare în cercul Șoimușeni. Ca jude cercual sau pretor-prim, a fost instalat juristul Ioan Hossu, oferind astfel satului său ocazia de-a ajunge din nou reședință de plasă. Fiindcă aici urmau să se facă judecățile în primă instanță, au fost numiți jurați: Daniel Pop și Alexandru Jurca, iar mai tirziu, Vasile Mihalca.¹⁷⁵

Măsurile întreprinse de Comitetul districtului au vizat atît sectoare economice, cît și sociale și culturale. A fost interzis vinatul fără autorizație — prima măsură de importanță ecologică din această parte a țării; n-a mai fost admisă bătaia ca pedeapsă penală, semn al pătrunderii tot mai mult a ideilor de respect față de demnitatea omului. Din considerente umanitare, sociale și biologice a fost oprită însurătoarea băieților sub 22 de ani.¹⁷⁶ Cei recrutați mai aveau o interdicție de căsătorie de la guvern, care se gîdea să aibă cît mai puține văduve și orfani în eventualitatea unui război. Niște soldați din Răstoci, venind în concedii, au scandalizat teribil autoritățile civile și eclesiastice încercînd să trăiască în concubinaj, fiindcă preoții au refuzat să-i cunune.¹⁷⁷

Impozitele cetățenilor au fost reglementate după legile din Ungaria, și cu anul 1862, darea după pămînt a urcat de la 10% la 16%. A rămas același impo-

¹⁶⁶ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, cota 134.

¹⁶⁷ Același loc, Fond Distr. Chioar, an. 1861, cutia 1, conscrierea alegătorilor.

¹⁶⁸ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, II, Sibiu, 1904, p. 374.

¹⁶⁹ *Concordia*, an. I, 1861, p. 155.

¹⁷⁰ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, cota 273; și Fond Distr. Chioar, an. 1864, cutia 17 — Situația financiară a com. Răstoci pe 1863.

¹⁷¹ *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, 1862, nr. 46, p. 363.

¹⁷² Arh. Stat. Baia Mare, Fond parohial romano-catolic Baia Mare, pachet IV, nr. 63 din 1869.

¹⁷³ *Concordia*, suplimentul pe 1863, p. 299.

¹⁷⁴ *Idem*, an. II, 1862, nr. 42, p. 170.

¹⁷⁵ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, cota 115; și Fond Distr. Chioar, an. 1867, cutia 1 — procesele verbale ale adunărilor comitetului districtului.

¹⁷⁶ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, cotele 115 și 160 — poz. 132.

¹⁷⁷ Același loc, Fond Episcopia Gherlei, an. 1862, nr. 2635.

zitul după venituri, iar cel după persoane a fost așezat în funcție de categoria profesională a capului de familie.¹⁷⁸

Reprezentanții comunelor din cercul Șoimușeni au hotărât, în iunie 1862, construirea unor drumuri mai bune.¹⁷⁹ Lucrul la traseul Perii-Vadului — Ciocmani a durat pînă în 1871, răstocenii îngrijindu-se de porțiunea care străbătea hotarul satului lor.¹⁸⁰

Cerințele vieții au impus ridicarea la Șomcuta a unui sediu pentru prefec-tură și a unui spital. Răstocenii au răspuns cererii de contribuție a căpitaniei trans-portînd piatră și var.¹⁸¹

Tonusul de muncă avîntată în folosul obștii s-a transmis, binefăcător, în toate satele. Antistia Răstociului — cum i se spunea comitetului comunal — a instalat acum primul pod plutitor peste Someș, în locul numit „La topile”, din sus de sat. El era proprietate comunală, ca și crișma. Arendate pe perioade limitate de timp, aduceau oarecari venituri, din care se satisfăceau diverse nevoi: plata ju-delui și juraților, a notarului și învățătorului, se ajutau biserica și săracii, contri-buiau la salariul chirurgului districtual și al moașei.¹⁸² Din 1874, Răstociul a bene-ficiat de serviciile oficiului poștal din Mesteacăn, în contul căruia vărsa 2 florini și 5 cruceri.¹⁸³ Pînă atunci, pentru purtarea corespondenței din Șomcuta și în interiorul plasei Șoimușeni, căpitania îi angajase poștași pe Andriș și Todor Păcu-rar.¹⁸⁴ De remarcă că în 1875 — anul internaționalizării sistemului metric — răs-tocenii au plătit 3 florini pentru cumpărarea măsurătorilor, dovedind încă o dată receptivitate la progres și civilizație.¹⁸⁵

Paza și menținerea ordinii publice s-a asigurat prin angajarea de „panduri”. Din Răstoci au îndeplinit această slujbă Vasile Ghețe, Ion Copil și Dani Tohat.¹⁸⁶ Șeful pandurilor era „comisarul de liniște” din Șomcuta, cu rang de ofițer.¹⁸⁷

Insuficiența personalului medical din district a făcut ca măsurile de profi-laxie luate de chirurg să fie insuficiente în timpul epidemiei de dizenterie din 1873, deși autoritățile au constituit în fiecare sat comisii de sănătate.¹⁸⁸ La izbuc-nirea flagelului, au fost angajați îngrijitori voluntari pe timp de 2—3 săptămîni.¹⁸⁹ Epidemia a evoluat în paralel cu o mare secetă și 11 bolnavi din Răstoci n-au putut fi salvați.¹⁹⁰ În alte sate dezastrul a fost și mai mare.

Agricultura a cunoscut în acest moment istoric profunde mutații. În primă-vara anului 1862, foștii iobagi din Răstoci au pornit acțiune judiciară împotriva Camerei cezaro-crăiești pentru recuperarea pămînturilor luate în 1850. Ei au reven-dicat, în virtutea patentei imperiale din 1854, toate suprafețele folosite înainte de 1848, pentru care prestaseră robotă, plătiseră impozite și dăduseră dijmă din cereale. După un an de dezbateri pe la judecătoriile urbariale din Șomcuta și Oradea, Tribunalul Suprem Urbarial din Pesta a confirmat hotărîrea instanțelor de fond, prin care au fost împrăprietăriți toți reclamanții.¹⁹¹

¹⁷⁸ *Idem*, Fond Distr. Chioar, an. 1861, cutia 8, Actele vicecăpitanului, dosar 1049, p. 6—8.

¹⁷⁹ *Idem*, an. 1862, cutia 1, Actele prezidențiale, protocolul din 18 iun. 1862, p. 329—332.

¹⁸⁰ *Idem*, an. 1871, cutia 2, dosar 6, f. 11—15; an. 1875, cutia 2, nr. 150.

¹⁸¹ *Idem*, an. 1863, cutia 2, dosar 2, f. 56; an. 1875, cutia 1, dosar IX, f. 56.

¹⁸² *Idem*, fond 1864, cutia 17 — situația financiară a Răstociului pe 1863; an. 1866, cutia 29 — sit. financ. pe 1864; an. 1875, cutia 2, dosar 3, actele casieriei, f. 215—216.

¹⁸³ A. De Gerando, *op. cit.*, și Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1875, cutia 2, dosar 3 — Actele casieriei, f. 215—216.

¹⁸⁴ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, cota 274, poz. 557.

¹⁸⁵ *Idem*, Fond Distr. Chioar, an. 1875, cutia 2, dosar 3 — Actele casieriei, f. 213—214.

¹⁸⁶ *Idem*.

¹⁸⁷ *Ibidem*, Fond 101, cote 115, 134.

¹⁸⁸ Același loc, Fond Distr. Chioar, an. 1872, cutia 2, nr. 1998, f. 19—20.

¹⁸⁹ *Idem*, an. 1875, cutia 1, dosar IX-40, f. 85, 87.

¹⁹⁰ Arh. Stat. Zalău, Fond Registre de stare civilă, cota 835, morții anului 1873.

¹⁹¹ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1862, cutia 23, dosarele nr. 455, 456, 457, 459, 460; cutia 24, dosar 464.

Acestora nu li s-au eliberat însă, toate pământurile lucrate ca iobagi. Lui Gheorghica Tohat al lui Toderaș nu i s-a acordat locul de casă de pe „Braniste” și 8 din cele 12 fișii de pământ din cimp. Mai mare a fost nedreptatea făcută lui Ion Cimpan al lui Toader și Ion Cimpan al Găvrilii lui Filimon, cărora nu li s-au eliberat 21 de loturi cultivate înainte, rămânând păgubași și de locul de casă de lângă izvorul „Zugău”. Singurul satisfăcut integral a fost Ion Tohat al lui Onuc, care nu ceruse decât locul de casă.¹⁹²

Alte procese au purtat Mihut, Nastasia și Maria Tohat pentru pământurile lor și unele despăgubiri pretinse de Fisc.¹⁹³ Dealtfel, Visteria Regală a cerut foștilor iobagi răstocenii o diferență de impozit urban.¹⁹⁴ Chiar colectivitatea sâtească a purtat un proces, probabil pentru locurile intrate ca bun comun în folosință — proces pe care l-a pierdut.¹⁹⁵

Cultivarea extensivă a pământului a luat acum amploare, în urma vânzărilor de păduri și pășuni. În luna martie 1862, Ianoș Ghețe și Grigore Dolha au solicitat Locotenentei Regale din Buda un împrumut de 1190 florini în obligații de stat, pentru cumpărarea unei păduri în hotarul Cormenișului. Cererea a fost făcută în numele satului și au semnat-o ulterior 57 de locuitori.¹⁹⁶ Nu avem confirmarea primirii împrumutului. Cu toate acestea, răstocenii au continuat instăpânirea peste Someș, „În baci”, pe care l-au cucerit fișie cu fișie, printr-o muncă tenace și grea de defrișare a pădurii.¹⁹⁷

Creșterea prosperității lor în această perioadă o vedește inițiativa luată de Grigore Dolha de-a construi o nouă moară, în 1863. Căpitania a aprobat, după ce și inginerul și-a dat avizul,¹⁹⁸ întrucât pe râu mai circulau dinspre Bistrița plute cu cherestea.¹⁹⁹

Situația proprietarilor și proprietăților fiind în mare parte reglementată, autoritățile au întreprins întocmirea „cărților funduare”. Răstocenii au fost convocați, la 24 martie 1866, în Cozla, unde au fost autentificate oficial aceste acte.²⁰⁰ S-a introdus astfel o evidență exactă a fiecărui petec de pământ, cu număr de poziție și vecinătăți, cu mărimea și calitatea sa, încât nu era posibilă nici o confuzie la vânzări-cumpărări sau departajări.

Pornind de la realitatea că fărâmițarea proprietăților diminua eficiența agriculturii, comasarea apărea ca o necesitate. Totuși, ea a întâmpinat o rezistență dirză, ca urmare a neîncrederii țăranilor în autoritățile care-i înșelaseră și minșiseră mereu.²⁰¹ În această epocă, Camera cezaro-crăiască și-a lichidat una după alta proprietățile din Răstoci, așa că nu mai era atât de interesată în comasarea pământurilor sale, măcar că acest lucru trebuia făcut. În 1861, pășunatul se mai făcea în comun atât cu vitele sâtenilor cât și cu ale Camerei, respectiv ale arendașilor săi. Din totalul de 658 iugăre și 675 stinjenii patrați cât avea hotarul Răstociului atunci, Camera deținea 122 iugăre și 355 stinjenii. Fiindcă se mai practica sistemul rotirii hotarelor, din suprafețele statului reveneau pentru pășunat 9 iugăre. De aici marea dificultate a întreținerii animalelor. Cei care voiau să crească mai

¹⁹² *Idem*.

¹⁹³ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, cota 144, poz. 38, 39, 40; 75, 77, 78; 147, 151, 152; și Fond Distr. Chioar, an. 1864, cutia 13, tabel cu cauzele urbariale — 15 iulie 1866.

¹⁹⁴ J. Kádár, *Sz. D. Monographiája*, IV, p. 56.

¹⁹⁵ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1871, cutia 5, dosar 48 — nota de pe coperti.

¹⁹⁶ Același loc, Fond 101, cota 134, poz. 377; și Fond Distr. Chioar, an. 1862, cutia 1 — Acte prezidențiale, f. 354.

¹⁹⁷ *Idem*, Fond Prefectura jud. Someș, cota 127.

¹⁹⁸ Colecția fam. Dolha, „Atestatu” din 10 ian. 1863 și cererea lui G. Dolha din 12 ian. 1863.

¹⁹⁹ A. De Gerando, *op. cit.*, p. 46.

²⁰⁰ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, cota 318, poz. 216.

²⁰¹ J. Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 114.

²⁰² Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1861, cutia 8, Actele vicecăpitanului Pop Iosif, declarația judeului Gh. Hossu — 21 mai 1861.

multe, apelau la hotarele de dincolo de Someș. În 1867, Ignat Dolha și Văsălie Ciocan au subarendat, la Negreni, o pășune fiscală pentru 25 perechi de boi.²⁰³

Între abuzivul arendaș al Fiscului, Fülöp Lajos, și răstocenii a izbucnit curînd conflictul. Arendașul a interzis intrarea vitelor lor pe pămînturile statului, dar cei 132 porci ai săi au continuat rimatul pe ale răstocenilor. Aceștia și-au trimis și ei vitele, așa cum era obiceiul de secole, pe pămînturile Camerei. În fața Judecătoreii Urbariale din Șomeuta, părțile au susținut necesitatea desfacerii proprietăților statului de ale sătenilor.²⁰⁴ Totuși, comasarea nu s-a făcut decît abia peste 20 de ani.

De pe urma vânzărilor pămînturilor Camerei a profitat în primul rînd Ioan Hossu, zis acum „Solgăbirăul”. Cu caracterul său impulsiv, cu relațiile și disponibilitățile sale financiare a ajuns ca de la 134 loturi în 1860, să aibă 427 în 1877.²⁰⁵ Cu aceeași insistență s-a infiltrat în hotarele Cermenîșului, Mesteacănului și ale celorlalte sate vecine.²⁰⁶ Dar nici el n-a reușit să pornească comasarea iar numărul parcelelor a continuat să crească prin divizări continue ajungînd, în 1877, la 2845, adică, în medie, 30 de loturi pe o familie.²⁰⁷

Nu numai Ioan Hossu a acumulat în această perioadă pămînt. Arendașii și circiumarii au făcut la fel. Între 1862—1875 s-au împămîntenit în Răstoci familiile Hersch, Adler și Herschkovics,²⁰⁸ care au introdus în sat practicile cămătărești, în care s-a specializat apoi și Ianoș Ghețe.²⁰⁹ Acest sistem de exploatare, venit odată cu expansiunea capitalismului în agricultură, i-a dus pe mulți săteni la pierderea pămînturilor, zălogite pentru împrumuturi cu camătă nerambursate. Noii răstocenii au dobîndit astfel averi însemnate. În 1877, Hersch Mihai deținea 73 de loturi de pămînt iar Adler Mihai — 47, fiind alături de Ignat Dolha, cei mai înstăriți locuitori.²¹⁰ În 1896, Herschkovics Iacob a fost trecut în listele de alegători „moșier”.²¹¹

Achiziționări de pămînturi au făcut și ceilalți săteni. La aceasta i-a ajutat „împrumutul de stat pentru săraci” acordat în 1874. E adevărat că au beneficiat de el mulți sărăciți din Răstoci, dar cum a fost acordat cu o dobîndă de 6%, cu rate de rambursare întinse pe 5 ani — au fost acceptați la împrumut doar cei care puteau garanta restituirea. Așa se și explică de ce în lista celor 36 de „săraci” se află și oameni care la ora aceea erau fruntașii satului. Toți aceștia au împrumutat peste 10 florini.²¹²

Situația școlarizării. Învățămîntul românesc din Districtul Cetății de Piatră a primit un impuls deosebit după 1861, ca urmare a măsurilor luate de Comitetul permanent.²¹³ Ocazia era favorabilă ca răstocenii să-și amenajeze și ei din nou școală proprie. Există și un aspirant la postul de învățător, în persoana lui Vasile Pop, zis „Lica”, fiul preotului. Dar Episcopia greco-catolică din Gherla nu s-a pronunțat în favoarea candidatului, așa că răstocenii și-au trimis copiii la școala din Mesteacăn.²¹⁴

Știința de carte era în acel timp foarte rară. În lista recruților răstocenii din 1863, dintre cei 18 tineri, numai Lica Pop și Hersch Mihai erau trecuți ca

²⁰³ Colecția fam. Dolha, copia contractului din 1 mai 1867.

²⁰⁴ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1861, cutia 8, Actele vicecăpitanului, declarația lui Gh. Hossu din 21 iunie 1861; și Fond 101, cota 115, poz. 877.

²⁰⁵ Același loc, Fond Prefectura jud. Someș, cota 273, tabelele din 28 apr. 1860 și registrul pe 1877.

²⁰⁶ *Idem*, cotele 127 și 305.

²⁰⁷ *Ibidem*, cota 273.

²⁰⁸ *Ibid.* Fond Distr. Chioar, an. 1862, cutia 18 — situația jugurilor; an. 1875, cutia 2, dosar 3, f. 214; și Fond 101, cota 323.

²⁰⁹ Același loc, Fond 101, cotele 323, 363, 377, 383, 401.

²¹⁰ *Idem*, Fond Prefectura jud. Someș, cota 273.

²¹¹ *Ibidem*, dosar 24534 din 1896, f. 185.

²¹² *Ibidem*, Fond Distr. Chioar, an. 1876, dosar X-3, f. 17, 21, 27, 256.

²¹³ *Ibidem*, Fond 101, cota 115, poz. 1070.

²¹⁴ *Ibidem*, Fond Episcopia Gherlei, Registrul de intrare-ieșire pe 1861, poz. 1926.

știind scrie și citi.²¹⁵ Pentru stimularea frecvenței copiilor la școală, autoritățile au introdus, în cazul absențelor nemotivate, o amendă de 1 florin pentru părinți.²¹⁶ Cum vrînd-nevrînd trebuiau să achite contribuția pentru învățător, sătenii au început să trateze mai cu atenție cunoștințele dobîndite de copii. În 1863, nemulțumiți de activitatea învățătorului Vasile Hossu, sătenii din Răstoci și Mesteacănu i-au propus postul lui Ioan Coruț, aflat în Vărai.²¹⁷ Acesta făcuse dovada unor calități excepționale ca pedagog, era absolvent al „Preparandiei” din Năsăud, avea 10 ani la catedră și cunoștea bine limbile germană și maghiară.²¹⁸ Între cei doi învățători a izbucnit un conflict acut, din care cel mai mult au avut de pierdut școlarii. Din toamna anului 1863 pînă în mai 1864, răstocenii nu și-au mai trimis copiii în Mesteacănu. Ei l-au angajat pe Lica Pop, dar din păcate, nu l-au putut scăpa de serviciul militar.²¹⁹ În mai 1864, Ioan Coruț a fost introdus în post prin decizia episcopiei.²²⁰

Fiindcă răstocenii s-au obligat să-și construiască școală, căpitanul suprem Ioan Șorban a cerut judelei cercual, în luna mai 1866, să informeze conducerea districtului ce s-a făcut în această privință. Ioan Hossu a raportat că satul Răstoci a cumpărat casă școlară împreună cu Mesteacănu,²²¹ deci, sătenii nu mai e au dispuși la un nou sacrificiu. De nereușita aceasta nu-l putem acuza pe judele cercual, cu toată puterea de constringere pe care o avea. Ioan Hossu a rămas în memoria contemporanilor ca unul din susținătorii școlilor.²²² Cauza insuccesului se află în declanșarea războiului Austriei contra Prusiei și Italiei. Din Răstoci au fost luați atunci soldați 7 tineri.²²³ Sătenii au fost prea împovărați de obligațiile războiului, atît de dezastruos pentru Austria, ca să mai poată suporta o cheltuială în plus. Iar a accepta școală de stat ar fi însemnat să-și vire singuri calul troian în cetate, pentru că ea ar fi devenit un mijloc de maghiarizare.²²⁴

Despre cît de sensibilizați erau românii la o astfel de posibilitate vorbește incidentul din 1870 dintre învățătorul Ioan Coruț și preotul Vasile Ruscai din Mesteacănu. Jignit de atitudinea învățătoresii, care ocupase în biserică locul preotesei, preotul a cerut înlăturarea învățătorului din post, în caz contrar amenințînd că va trece școala la stat. Episcopia din Gherla a dat imediat dispoziție pentru suspendarea lui Coruț, numai să nu se împlinească amenințarea preotului. Perseverența protopopului de Ciocmani i-a împăcat pînă la urmă pe cei doi și școala și-a urmat cursurile în limba română.²²⁵

Desființarea districtului. Acest „municipiu românesc” cum era supranumit Districtul Cetății de Piatră în epoca guvernării liberale — nu era pe placul reacțiunii maghiare. Atît comisia pentru incorporarea districtului la Ungaria (1861), cît și cea pentru reglementările de frontieră (1862) au avut instrucțiuni sau au făcut rapoarte pentru desființarea lui. De fiecare dată însă, Sigismund Pop a dejuțat planurile reacțiunii prin legăturile pe care le avea cu foștii pașoptiști maghiari, aflați în funcții guvernamentale.²²⁶

În fața continuuelor amenințări, de o deosebită importanță pentru români era păstrarea posturilor de conducere în district, în condițiile în care împăratul Franz Joseph I, speriat de tendințele conducătorilor maghiari de-a realiza o guvernare dualistă cu austriei, a desființat Dieta Ungariei. În semn de protest față de

²¹⁵ *Ibidem*, Fond Distr. Chioar, an. 1864, cutia 17, tabel cu recruții din 1863.

²¹⁶ *Ibidem*, Fond 101, cota 135, demersul protopopului Șomecutei — 20 febr. 1862.

²¹⁷ *Ibidem*, Fond Episcopia Gherlei, an. 1863, nr. 1947.

²¹⁸ *Ibidem*, același fond, an. 1868, nr. 2249.

²¹⁹ *Ibidem*, Fond Distr. Chioar, an. 1866, cutia 29 — Sit. financ. a Răstociului pe 1864.

²²⁰ *Ibidem*, Fond 101, cota 231, poz. 340.

²²¹ *Ibidem*, același fond, cota 319, poz. 481.

²²² S. Năprădeanu, *Un chiorean și epoca lui*, în *Oriental Român*, Cluj, 1913, p. 93.

²²³ Arh. Stat. Cluj, Fond 101, poz. 252.

²²⁴ A. Oțetea, *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 302.

²²⁵ Arh. Stat. Cluj, Fond Episcopia Gherlei, an. 1870, nr. 1854 și 2778.

²²⁶ Același loc, Fond 101, cota 134.

acțiunea suveranului, toți dregătorii și-au prezentat demisiile. Pentru chioreni momentul a fost deosebit de delicat, întrucât o demisie putea antrena numirea ulterioară a unor funcționari maghiari și, implicit, desființarea instituțiilor românești. Riscind o nouă interpretare tendențioasă a gestului lor, ca și în 1848, românii au decis să rămână în funcțiile cucerite.²²⁷ De subliniat că aceasta s-a făcut în urma unui adevărat referendum. Chiar Vasile Buteanu, direct lovit de hotărârea împăratului, pentru că era deputatul cercului Mesteacă în Dietă, a umblat prin sate ca să ia azeziunea populației la hotărârea funcționarilor.²²⁸ În acest context, și Ioan Hossu și-a păstrat postul de jude cercual, pînă la numirea sa, în 1862, ca asesor judecătoresc în Șomcuta.²²⁹

Dar cercul s-a strîns din nou, odată cu instaurarea guvernării dualiste austro-ungare.²³⁰ Consfătuirea românilor din district a cerut atunci, în sprijinul satisfacerii unor deziderate naționale, întărirea lui Ioan Șorban în postul de căpitan suprem.²³¹ Guvernul maghiar l-a numit însă, pe Ujfalussy Miklos.²³²

Desființarea Districtului Cetății de Piatră a fost pregătită pe indelete. Acțiunea a fost precedată de câteva măsuri simptomatice. În 1871 s-a întocmit o „Situație privind comunele în eventuala reorganizare a districtului“, în care s-au propus 4 plase.²³³ În 1872, plasa Mesteacă a fost oficializată²³⁴ dar reședința ei a rămas tot în Răstoci, la casa prim-pretorelui Ioan Hossu.

Lovitura de grație a venit în 1876, cînd cu tot protestul deputaților săi în parlament, Districtul Chioar a fost desființat definitiv.²³⁵ Apoi, prin decretul numărul 34.305 al ministrului de interne, Răstociul, împreună cu alte 47 de sate chiorene, a fost trecut, începînd cu 4 septembrie 1876, la județul Solnoc-Dăbica.²³⁶ Primpretor al plasei Mesteacă a rămas tot Ioan Hossu, printre puținii români din noul județ cu o funcție mai proeminentă.²³⁷ Fiul său, Emil, a fost lăsat la Șomcuta, sub protecția unchiului și fostului vicecăpitan Paul Dragoș, lingă care îndeplinea funcția de locțiitor de vîcenotar, vîcenotar și locțiitor de jurat.²³⁸ Reîmpărțirea teritorială l-a lovit crunt, ca și pe alți români, rămînînd practic fără slujbă.²³⁹ Noua organizare administrativă a dat largi posibilități reacțiunii maghiare pentru oprirea românilor.

h) DE LA RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ LA UNIREA CEA MARE (1877—1918)

Ecoul războiului de neam. Pe an ce trecea, opresiunea națională și acțiunile pentru maghiarizare s-au intensificat. Păstrîndu-și postul de prim-pretor al plasei Ileanda²⁴⁰ și sentimentele naționale românești, Ioan Hossu a alifiat o ostentație directă în fața valului de șovinism al oficialității, mai ales în anul cînd opinia publică urmărea cu vie emoție luptele de pe cîmpiile Bulgariei pentru consfințirea independenței României.

²²⁷ *Idem*.

²²⁸ *Concordia*, an. II, 1862, nr. 2 (46), p. 10; și nr. 14 (58), p. 54.

²²⁹ *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, an. 1862, nr. 46, p. 363.

²³⁰ *Istoria României în date*, București, 1972, p. 222.

²³¹ Arhivele Ministerului de Interne Maghiar, Budapesta, K-148, Acte prezidențiale, cota 1/1867. (Microfilm la D.G.A.S. București, inventar 1856, rola 81, cadrul 388).

²³² *Concordia*, 1867, nr. 37 (604), p. 146.

²³³ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1871, cutia 2, dosar 3, nr. 942, f. 4.

²³⁴ *Idem*, an. 1872, cutia 2, nr. 1998, f. 19—20.

²³⁵ T. V. Păcățian, *Județele românești desființate de regimul maghiar*, în *Societatea de miine*, 1930, VII, p. 62.

²³⁶ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1876, cutia 1, dosar II-26, f. 81—82.

²³⁷ J. Kádár, Sz. D. *Monographiája*, VII, p. 234—235.

²³⁸ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1875, cutia 2, dosar 4, f. 268, 280.

²³⁹ *Gazeta Transilvaniei*, an. XL, 1877, nr. 95, p. 4 îl consemnează „candidat de avocat“.

²⁴⁰ J. Kádár, Sz. D. *Monographiája*, VII, p. 234, 235, 349.

Prin toate județele Transilvaniei românii trăiau clipe de înălțare patriotică. Fiecare succes asupra turcilor era o victorie națională, care vitaliza lupta tuturor celor asupriți de străini. De aceea susținătorii cauzei independenței românești erau urmăriți și persecutați. Între altele, oficialitatea austro-ungară a interzis stringerea de materiale și bani pentru ajutorarea ostașilor plecați dincolo de Dunăre.²⁴¹ În schimb, prefectul județului Solnoc-Dăbica s-a pus în fruntea unei delegații și s-a dus la prim-consulatul turc din Budapesta ca să ofere o însemnată sumă de bani colectată de la funcționari. Dar în listele lui nu apare nici numele prim-pretorului Ioan Hossu, nici al fiului său Emil, revenit acasă.²⁴² Dimpotrivă, manifestându-și solidaritatea cu lupta dreaptă a fraților din România, cei doi și-au depus contribuția pe listele de subscripție ale Ghizelei Cresta Drumariu din Baia Mare²⁴³ și ale studentului Victor Colceriu din Șomcuta.²⁴⁴

Asemenea gesturi patriotice au făcut și preotul Augustin Pop din Răstoci²⁴⁵ și descendenții unor răstoceni: tribunul pașoptist Vasile Dragoș din Buteasa, fiul Evei Hossu; Biri și Roza Hossu din Șomcuta, fiicele fostului notar-șef.²⁴⁶ Presa vremii a evidențiat acțiunea harnicului collector din Deva, Francisc Hossu-Longin, fiul lui Mihai Lupu Hossu.²⁴⁷

Pentru gesturile lor, Ioan și Emil Hossu au plătit scump. Gazeta oficială a județului Solnoc-Dăbica a publicat un articol incriminant acuzându-l pe prim-pretor de fapte nedemne cu ocazia alegerilor pentru desemnarea deputaților în comitetul județean.²⁴⁸ Pretextul a fost folosit, de fapt, pentru invalidarea alegerilor de la Ileanda, unde și în anul următor au ieșit învingători românii²⁴⁹ și înlăturarea prim-pretorului din funcție.²⁵⁰ Nici fiul său n-a mai fost agreeat și de prin 1880 a părăsit județul.²⁵¹

Restringerea drepturilor politice. Anularea alegerilor de către autorități era o practică obișnuită ori de câte ori ieșeau victorioși candidații altor naționalități. În 1893, de exemplu, în Congregația județeană au fost aleși, din cercurile Ileanda și Glod, numai români, între care Nicolae și Alexa Hossu — fiii mai mici ai fostului prim-pretor. Alegerile au fost anulate imediat, organizându-se altele. De data aceasta, secția de votare a fost înșesată de jandarmi, iar prim-pretorul Veres Imre l-a amenințat sau șantajat pe fiecare alegător. Reprezentanții Clubului alegătorilor români n-au fost lăsați nici în sală, nici la numărarea voturilor.²⁵²

Regimul dualist a avut grijă să restrângă cât mai mult dreptul de vot. Dacă în 1861 votaseră 48 de răstoceni,²⁵³ în 1878 n-au mai avut dreptul acesta decât 13²⁵⁴ iar în 1881, numai 4.²⁵⁵ Unele creșteri ulterioare s-au datorat măririi averilor unor cetățeni, înmulțirii numărului funcționarilor și acordării dreptului de vot evreilor. Dar niciodată numărul lor n-a trecut de 18.²⁵⁶

Toate acestea făceau parte dintr-un sistem de îngrădire a accesului românilor la conducerea treburilor obștești și în administrație. În 1887, sediul notariatului cercual s-a mutat din Lemniu în Răstoci, odată cu notarul Constantin Dascăl.²⁵⁷ Însă de la plecarea acestuia, în 1892²⁵⁸ și pînă în 1918 — cu excepția unui interval ocupat de Alexa Hossu (cînd pentru scurt timp i-a fost ajutor Traian Păcurariu)²⁵⁹, Răstociul a avut numai notari maghiari.²⁶⁰

²⁴¹ G. Ploieșteanu, *Participarea activă a românilor din Banat și Transilvania la lupta pentru independență și unitate națională*, în *Era socialistă*, București, 1977, nr. 23, p. 42, 44.

²⁴² *Szolnok-Doboka társadalmi, közigazdászati és szépirodalmi hetilap*, Dej, an. II, 1877, nr. 41, p. 164—165. (Mai departe: Sz.D. ... hetilap).

²⁴³ *Gazeta Transilvaniei*, an. XL, 1877, nr. 95, p. 4.

²⁴⁴ *Idem*, nr. 86, p. 4; și „Telegraful Român”, an. XXV, 1877, nr. 86, p. 346.

²⁴⁵ *Telegraful Român*, an. XXVI, 1878, nr. 11, p. 44.

²⁴⁶ *Gazeta Transilvaniei*, an. XL, 1877, nr. 86, p. 4; 95, p. 4.

²⁴⁷ *Vezi Telegraful ... și Gazeta ...*, sept.—dec. 1877.

²⁴⁸ Sz.D. ... hetilap, an. II, 1877, nr. 47, p. 188.

²⁴⁹ *Observatoriul*, Sibiu, an. I, 1878, nr. 36.

²⁵⁰ În listele electorale întocmite în 14 nov. 1878, Ioan Hossu apare „proprietar” nu „prim-pretor”; vezi Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura jud. Someș, dosar 14768/1878, f. 261.

Unii dintre tinerii români, pentru a rezista în administrație, s-au maghiarizat. Exemplele cele mai triste în această privință le-au dat juristii Iuliu și Emil Hossu.²⁶¹ Ceilalți frați ai lor, Nicolae și Alexa — după interzicerea Partidului Național Român — au trecut și ei de partea reacțiunii maghiare, în schimbul unor slujbe de notari comunali.²⁶²

Maghiarizarea numelor. Autoritățile județului Solnoc-Dăbica, ducând pînă la ultima consecință politica guvernamentală de deznaționalizare, au emis în 1882 o circulară pentru funcționarii publici, ca numele de persoane să fie trecute în evidențe cu corespondentele lor maghiare. Dispoziția a fost susținută în presa locală printr-o serie de articole pseudo-științifice de onomastică, prin care s-au oferit funcționarilor formele „corecte” ale numelor neungurești. Dintre aberațiile pretinsului lingvist de la Dej cităm câteva: pentru Onița, „Janka”; pentru Chiril, „Károly”; pentru Onisie, „Dénes”; pentru Filimon, „Salamon”; pentru Miron, „Ernő”; pentru Spiridon, „Simon” etc.²⁶³

Acțiunea a fost un incalificabil atentat la demnitatea umană, la cel mai elementar drept al persoanei.

Dar amenințarea maghiarizării i-a făcut pe români să-și ia măsuri. Reacția lor, favorizată de curentul lingvistic neolatinist — la rîndul său o expresie a rezistenței împotriva deznaționalizării — a fost adoptarea unor nume intraductibile în maghiară. Începînd cu anul 1876, în registrul cu botezații din parohia Răstoci se înfîlșesc la copiii țăranilor nume ca: August, Aurel, Lucreția, Patriciu, Savina, Traian, Victor, Valeria etc. Nepoții lui Ioan Hossu „Solgăbirăul” au purtat — ca exemplu de românism din perioada memorandistă — cîte 3—4 nume de mare rezonanță latină: Ovidius, Tului, Luțian, Livius, Romul.²⁶⁴

Dar dacă identitatea persoanei s-a putut schimba mai greu, cu numele localităților n-au fost nici un fel de probleme. Prin ordinul nr. 25.093 al Ministerului de Interne, Răstociul a fost botezat, în 1890, HOSSZURÉV (Vadu-Lung).²⁶⁵

Rezistența împotriva opresiunii. Acțiunile cu caracter patriotic, cultural și umanitar au fost frecvente în epocă. Nicolae Hossu a făcut parte din Societatea „Iulia” a studenților români din Cluj, din însărcinarea căreia a organizat, alături de Aurel Isac, Petre Dulfu, Teodor Mihali și alții, programe culturale pentru constituirea unor fonduri.²⁶⁶ Așa, de exemplu, „maialul” din 1 iunie 1880 a fost organizat pentru sprijinirea înființării gimnaziului românesc din Șomcuta și a școlii primare din Gilău (jud. Cluj). Între donatorii de bani s-au numărat și soții Terezia și Ioan Hossu și notarul comunal Matei Strimbu din Răstoci.²⁶⁷

²⁶¹ Același fond, dosar 15661/1880, f. 298. În lista de alegători din 18 dec. 1880, Emil Hossu nu apare.

²⁶² *Tribuna*, an. XX, 1893, nr. 122, p. 486.

²⁶³ Arh. Stat. Cluj, Fond Distr. Chioar, an. 1861, cutia 1, „Conscrierea alegătorilor de deputați a Cercului Solmusului...”.

²⁶⁴ Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura jud. Someș, dosar 13195/1877, f. 84.

²⁶⁵ Același fond, dosar 15651/1880, f. 298.

²⁶⁶ Vezi listele de alegători, în același fond.

²⁶⁷ *Idem*, dosar 17643/1887, f. 332.

²⁶⁸ *Ibidem*, dosar 20313/1892, f. 363.

²⁶⁹ *Ibidem*, cota 372 — actele cadastrale din 1904 ale Răstociului; și cota 303 — actele cadastrale ale Mesteacănului din 1905.

²⁷⁰ *Ibidem*, dosarele 20700/1893, f. 49; 22899/1895, f. 22; 12775—12778/1906; 13732/1912, f. 217; și cota 372 — dosarul cu actele cadastrale.

²⁷¹ F. Hossu-Longin, *Amintiri...*, p. 129—130.

²⁷² Arh. Stat. Zalău, Colecția fam. Lazar din Purcăreți, cotele 112, 113.

²⁷³ Sz. D. ... *hetilap*, an. VII, 1882, nr. 40, 41, 43, 44, 45, 47.

²⁷⁴ Arh. Stat. Zalău, Fond Registre de stare civilă, cotele 835, 838, matricolele botezaților din Răstoci.

²⁷⁵ J. Kádár, Sz. D. *Monographiája*, IV, p. 53—59.

²⁷⁶ Știri diverse, în *Observatorul*, an. III, 1880, nr. 4.

²⁷⁷ *Idem*, nr. 37, p. 148; nr. 53, p. 212.

Mai târziu, după terminarea studiilor, frații Nicolae și Alexa Hossu au organizat la Dej, cu ocazia adunării generale a Despărțămintului „Astrei” din județul Solnoc-Dăbica, un bal festiv, ale cărui venituri au fost depuse în favoarea constituirii unei biblioteci românești.²⁶⁸ La aceste reuniuni erau de nelipsit dansurile „Călușerul”, „Bătuta” și „Românul” iar femeile purtau „costume naționale” inspirate din portul tradițional românesc.²⁶⁹

Dar cel mai pregnant s-a manifestat patriotismul răstocenilor în acțiunile politice ale Partidului Național Român. Constituirea acestuia, în 1881, a adus și un program care consta în: restabilirea autonomiei Transilvaniei, câștigarea dreptului folosirii limbii materne în administrație, întărirea școlilor, respingerea oricăror forme de oprimare națională, lupta pentru lărgirea dreptului de vot.²⁷⁰ Fostul prim-pretor Ioan Hossu a intrat în noul partid ajungând președintele organizației din cercul electoral Ileanda.²⁷¹ El a dovedit multă capacitate de mobilizare la acțiune a locuitorilor din Valea Someșului.

La 25 februarie 1891, o adunare desfășurată la Dej, cu participarea lui Nicolae Hossu și probabil a tuturor alegătorilor români, a protestat împotriva intenției scoaterii legii azilurilor pentru copii — adevărate pepiniere pentru maghiarizare.²⁷²

Un moment important al acțiunilor românești, premergătoare „Memorandului”, l-a constituit boicotarea alegerilor parlamentare din ianuarie 1892. Pentru a stabili linia de conduită a românilor în alegeri, partidul național s-a întrunit în aceeași lună la Sibiu, într-o conferință generală.²⁷³ Hotărârile ei au fost supuse și aprobării românilor din circumscripția Ileanda. Sosirea lui Teodor Mihali, unul din membrii marcânți ai conducerii partidului, a fost așteptată, la 24 ianuarie, de 3000 de țărani și intelectuali, convocați de Ioan Hossu, președintele clubului alegătorilor români din plasă. Vasile Lucaciu, care cu același tren mergea spre casă, și-a amînat cîteva ore continuarea călătoriei și a participat la mitingul din piața tirgului. Și el și Mihali au expus hotărârile partidului, după care Ioan Hossu le-a luat participanților angajamentul solemn să respecte deciziile cu privire la neparticiparea la alegeri. În zilele următoare, au fost organizate adunări similare la Letca și Glod. După comentariile ziarului „Tribuna”, cercul Ileanda a fost singurul care a aplicat cu strictețe hotărârile conferinței partidului național, datorită abnegației șefului clubului alegătorilor români, fiilor săi, preotului Petru Buzura din Răstoci și a altor intelectuali atașați de popor. Dar cu toate acestea, candidatul de deputat guvernamental, Teleki Sándor-junior a fost declarat ales din lipsă de contracandidat.²⁷⁴ Încă de la primii ei pași, politica „pasivistă” preconizată de conducătorii români s-a dovedit infructuoasă.

Guvernul maghiar a încercat să introducă și o lege de reformă bisericească, de fapt, o nouă încercare de instituire a controlului asupra vieții spirituale a tuturor naționalităților. Și de data aceasta Partidul Național Român — ca for reprezentativ al intereselor naționale — a inițiat o largă acțiune de protest. La 23 aprilie 1893 (stil nou), la Răstoci s-a desfășurat un miting al alegătorilor români din toată plasa. De aici a fost expediată o telegramă împăratului solicitîndu-l să ia în considerare drepturile românilor. Alta a fost trimisă la Sibiu, exprimîndu-se încrederea poporului în conducerea partidului național, satisfacția pentru progresele rededeptării românismului, precum și solidaritatea cu Vasile Lucaciu, care fusese condamnat și închis pe nedrept.²⁷⁵

Acțiunea memorandistă. Unul din punctele majore discutate la Conferința generală a Partidului Național Român, din 1884, a fost adresarea unui memoriu împăratului de la Viena, „Memorandul” — cum i s-a spus, a dezvăluit lumii că

²⁶⁸ *Tribuna*, an. VIII, 1891, p. 125.

²⁶⁹ *Idem*; și *Observatorul*, an. III, 1880, nr. 4 și 37. O fotografie din acei ani o prezintă pe soția lui Alexa Hossu într-un splendid „costum național”.

²⁷⁰ *Din istoria Transilvaniei*, II, (1961), p. 253—259.

²⁷¹ *Tribuna*, Sibiu, an. XI, 1894, nr. 14, p. 55.

²⁷² *Idem*, an. VIII, 1891, nr. 43, p. 170.

²⁷³ *Ibidem*, an. IX, 1892, nr. 6 și nr. 8.

²⁷⁴ *Ibidem*, an. IX, 1892, nr. 19, p. 74; nr. 22, p. 1; nr. 21, p. 82.

²⁷⁵ *Ibidem*, an. X, 1893, nr. 81, p. 323.

prin încheierea pactului dualist austro-ungar, poporul român a fost vătămat în drepturile sale istorice și naționale, întrucât unirea Transilvaniei la Ungaria s-a făcut fără consultarea lui. Consecință a tensiunii raporturilor dintre clasa stăpânitoare și români, petiția din 1892 a combătut în esență sistemul de conducere și regimul politic.²⁷⁶

Broșura, care conținea petiția națiunii române, a avut o largă răspindire. Nicolae Hossu a primit de la Eugen Brote, membru în conducerea Partidului Național Român, un pachet cu exemplare în limba română, pe care le-a distribuit în satele din plasa Ileanda, contribuind astfel la antrenarea maselor la luptă, care se întrevădea dirză și de durată.²⁷⁷ Dealtfel, pentru a sublinia caracterul de masă al acțiunii, deputăția care urma să plece la Viena a fost constituită din reprezentanții tuturor păturilor sociale, dar mai ales din țărani. Din cercul electoral al Illeziilor au intrat în delegație, alături de Teodor Mihali, încă 16 aderenți, printre ei aflându-se și frații Nicolae și Alexa Hossu din Răstoci.²⁷⁸

Speranțele cu care a plecat delegația la Viena au fost amarnic înșelate. Președintele Camerei Inferioare a Parlamentului maghiar a trimis o telegramă împăratului amenințând că dacă va fi primită delegația, va re izbucni revoluția la Budapesta.²⁷⁹ Cu greu, șeful cabinetului lui Franz Joseph a fost înduplecat de Ioan Rațiu să preia plicul cu petiția. Dar acesta, nedeșfăcut, a fost trimis să-l rezolve tocmai cel reclamat.²⁸⁰

Jignirea resimțită de români a fost adincă. De aceea, cînd ziarul „Telegraful Român” din Sibiu s-a făcut ecoul unor considerații despre inoportunitatea demersului la împăratul, din toate colțurile au pornit proteste vehemente. Cel al răstocenilor spunea: „...ne exprimăm părerea de rău și indignațiunea față de acele jurnale românești, care fie din ambițiune nemotivată, fie din alte interese ticăloase, au îndrăznit în mod perfid a micșora pasul prezentării Memorandului; cu deosebire ne exprimăm desaprobarrea hotărîtă și energică a atitudinii observată de „Iuda” alias „Telegraful Român” din Sibiu și o declarăm de cea mai nerușinată infamie și trădare a intereselor noastre naționale...”²⁸¹

Răstocenii au reacționat și la vestea suspendării din preoție a lui Vasile Lucaci, unul din conducătorii acțiunii memorandiste. În semn de protest față de decizia episcopului Ioan Szabo de la Gherla, credincioșii greco-catolici și-au exprimat dorința trecerii la confesiunea ortodoxă, așa cum au amenințat și cei din Ileanda, Lemniu, Letca și Cuciulat.²⁸² Această reacție populară denotă că petiția la împăratul, cu toată experiența ei tristă, a avut marele merit de-a fi antrenat în mișcarea social-politică întreaga masă a românilor transilvăneni.

Guvernul maghiar a tratat demersul românilor drept foarte grav, motiv pentru care li s-a deschis conducătorilor proces penal. Dar acțiunea judiciară a fost considerată ca pornită împotriva întregii națiuni, pentru că petiția s-a întreprins din imputernicirea națiunii și nu dintr-o inițiativă particulară. În acest sens a fost dată și rezoluția Conferinței generale extraordinare a alegătorilor români din Transilvania și Ungaria, desfășurată la Sibiu în 23 și 24 iulie 1893 (la care a luat parte, ca delegat și ales în „Comitetul celor 40” și Nicolae Hossu).²⁸³

Procesul din luna mai 1894 a fost transformat într-o amplă manifestare a unității și demnității naționale. Mii de români au manifestat atunci pe străzile

²⁷⁶ N. Cordoș, *Memorandul din 1892 și semnificația lui politică*, în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p. 223—238 și 239—276.

²⁷⁷ I. Papp, *Procesul Memorandului Românilor din Transilvania. Acte și date*, I, Cluj, 1933, p. 79.

²⁷⁸ *Tribuna*, an. IX, 1892, nr. 118, p. 470.

²⁷⁹ R. Pațiția, (Peregrinările memorandiștilor), amintiri publicate în *Transilvania*, p. 282.

²⁸⁰ I. B. Boiu, *Cu Memorandul la Viena*, Sibiu, 1932.

²⁸¹ *Tribuna*, an. IX, 1892, nr. 131, p. 522.

²⁸² Arhivele Naționale Maghiare, Președinția Consiliului de Miniștri, K-26, *Actele prezidențiale*, nr. 927/1892, Raportul prim-pretorului plasei Ileanda din 12 nov. 1892. (Microfilm la D.G.A.S. București, inventar 1156, rola 79, cadrele 903—909.

²⁸³ *Tribuna*, an. X, 1893, nr. 153, p. 610.

Clujului — supranumit „Noua Golgotă” — împotriva nedreptei înscenări.²⁸⁴ Nu avem consemnări despre participarea răstocenilor, dar e imposibil să nu fi fost mulți dintre ei acolo, împreună cu Nicolae și Alexa Hossu. Sprijină puternic afirmația aceasta relatarea unui corespondent al „Tribunei”, care călătorind în luna august 1894 spre Satu-Mare, unde se zvonise că va avea loc un nou proces împotriva lui Vasile Lucaciu, a găsit locuitorii din Ileanda, Răstoci, Șomcuta, Mocira, Seini, Bicsad și alte localități gata să năvălească cu miile la tribunal, dacă zvonul s-ar fi adevărit.²⁸⁵

Oprirea corespondentului prin aceste localități denotă că aici erau adevărate centre de coordonare a acțiunii maselor, antrenate direct la fiecare eveniment. În lumina acestor considerații, putem să ne închipuim emoția produsă răstocenilor de prezența în satul lor a lui Gheorghe Pop de Băsești și a lui Vasile Lucaciu, în drum spre închisoare. După arestarea lor, cei doi corifei au fost duși la Baia Mare, de unde, sub escortă, au fost transportați de-a lungul Văii Chioarului pînă la gara Răstoci. În seara zilei de 27 iulie 1894, ei au fost urcați de aici în trenul spre Cluj.²⁸⁶

Prin condamnarea fruntașilor memorandiști și interzicerea partidului național,²⁸⁷ lupta românilor pentru emancipare n-a putut fi înfrîntă. Acțiunea „Memorandului” a fost o excelentă școală pentru pregătirea unirii din 1918.

Viața agrară. În 1880, parlamentul maghiar a votat Legea XLV privind proporționalizarea și comasarea proprietăților în fostul principat Transilvania, dispărutele comitate Crasna, Solnocul de Mijloc, Zarand și Districtul Chioar. Legea a fost adusă aproape exclusiv în interesul moșierilor și a fost aplicată imediat.²⁸⁸ Peste un an, evidențele cadastrale au înregistrat în Răstoci o scădere a numărului loturilor la 1720.²⁸⁹ Tăranii au opus însă, și acum, rezistență. Abia în 1896 numărul parcelelor a fost redus la 598. Camera cezaro-crăiască vinduse tot ce avea în Răstoci și cel mai interesat în comasare rămăsese Ioan Hossu „Solgăbirăul”. Acesta și fiul său, i-au înșelat pe mulți săteni cu ocazia întocmirii actelor de schimb, alegîndu-și și hotarele cele mai productive (Șesul din jos, Creanga, Lazurile și Chilia).²⁹⁰

Din 1888, Ioan Hossu i-a făcut pe cei doi fii mai mici proprietari — Nicolae la Lemniu, iar celălalt la Răstoci.²⁹¹ Alexa Hossu a introdus în sat unelte agricole mai avansate; batoza purtată de cai, semănătoarea, ciurul scuturător, triorul — semne certe de avînt economic.²⁹² Dar moartea tatălui, în ianuarie 1894,²⁹³ l-a găsit pe moștenitor prea puțin pregătit pentru a conduce administrația moșiei. Pierderea unui copil și apoi a soției,²⁹⁴ înclinația spre petreceri, dar mai ales criza economică declanșată în agricultură l-au împins la împrumuturi din bănci.²⁹⁵ Ca să se salveze din situația în care ajunsese, a renunțat la idealurile din tinerețe și la lupta pentru realizarea lor, iar oficialitatea maghiară l-a răsplătit, în 1897, cu postul de notar cercual.²⁹⁶ Acest fapt a mai încetinit alunecarea sa spre ruină,

²⁸⁴ *Idem*, luna mai 1894.

²⁸⁵ *Procesul d-lui Dr. V. Lucaciu*, în *Tribuna*, an. XI, 1894, nr. 168, p. 669—670.

²⁸⁶ *Tribuna*, an. XI, 1894, nr. 150 și 151.

²⁸⁷ *Idem*, nr. 243, p. 969—970.

²⁸⁸ J. Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, p. 157.

²⁸⁹ Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura jud. Someș, cota 273 — actele cadastrale din 1881.

²⁹⁰ Același fond, cota 372 — actele cadastrale din 1896; și declarația bătrînului Găvrilă Dolha, domiciliat în Lozna.

²⁹¹ *Idem*, dosar 17.554 din 1888, f. 40, 62.

²⁹² *Mezőgazdasági statisztikája*, II, Budapest, 1897, p. 518.

²⁹³ *Tribuna*, Sibiu, an. XI, 1894, nr. 14, p. 55.

²⁹⁴ Arh. Stat. Zaláu, Fond Registre de stare civilă, cota 839, matricola morților din 1895 și 1897.

²⁹⁵ Declarațiile bătrînilor din Răstoci și a văduvei lui Viorel Hossu, fiul lui Alexa, din Turda.

²⁹⁶ Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura jud. Someș, cota 372 — actele cadastrale din 1897.

dar n-a putut fi oprită. Nemaivind suficient credit la Teodor Mihali, directorul Societății de credit și economii „Someșana” din Dej și a sucursalei băncii „Albina”, care îi scosese la licitație pământuri în Perii-Vadului, Răstoci, Mesteacăn și Cermenîș și cota-parte din podul plutitor,²⁹⁷ Alexa Hossu a apelat pentru **împrumuturi la o bancă din Baia Mare**. Nereușind să ramburseze sumele, moșia a fost ipotecată, apoi vîndută, în 1908, lui Alexa Pocol, proprietarul unor exploatari aurifere lângă Baia Sprie.²⁹⁸

Criza prin care a trecut agricultura atunci a făcut ca băncile să intre adînc în viața rurală. „Casele de depuneri” din Baia Mare și Ileanda au vîndut între 1903–1906 o mulțime de loturi provenite de la răstocenii datornici. În 1909, din cei 103 proprietari din sat, 37 aveau sub 1 iugăr de pămînt,²⁹⁹ iar numărul gospodăriilor scăzuse la 93 față de 115 existente în 1895.³⁰⁰

Condițiile precare de viață, asuprașirea națională și exploatarea socială i-au împins pe mulți la emigrare. Din Răstoci și-au făcut forme de plecare în America de Nord 10 locuitori, iar preotul Petru Buzura și învățătorul Nicolae Mezei au cerut să emigreze în România.³⁰¹

Cuceririle tehnicii au început să pătrundă încet și în viața satului. De prin 1877 s-a introdus iluminatul cu petrol, la Ileanda existînd un centru de distribuie.³⁰² Influența cea mai mare a avut-o însă, linia ferată someșană, extinsă de la Dej spre Jibou–Zalău. Ea a fost dată în exploatare la 1 octombrie 1890.³⁰³ La Răstoci a fost amenajată gară, cu stație telegrafică, reclamată fiind de apropierea drumului de țară băimărean. Aici a fost multă vreme ieșirea spre Transilvania a întregii zone nordice, pînă la Munții Gutinului.³⁰⁴ Avantajele unui asemenea vad comercial au făcut să se amenajeze în preajmă un han pentru găzduirea călătorilor.³⁰⁵ Mai tîrziu, firma Kronberger a deschis o vastă exploatare forestieră pe Valea Cermenîșului. Gara Răstoci a devenit punctul terminus a funicularului, care aducea material lemnos pentru încărcarea în vagoane, și mulți săteni au lucrat aici.³⁰⁶ Consecință a acestor modernizări e și existența, în 1900, a 5 unități de mici meseriași și comercianți,³⁰⁷ apoi, renunțarea tinerilor la portul tradițional (gubele și izmenele largi),³⁰⁸ începutul învelirii caselor cu țiglă etc.³⁰⁹

Școala. Cu multe neajunsuri și întreruperi, școala din Mesteacăn a oferit copiilor din Răstoci o instrucție mulțumitoare pentru acele vremuri. În anii cînd nu a existat învățător — cum a fost în 1882 și 1886 — a asigurat interimatul cantorul Ioan Pop al Popii.³¹⁰

În 1894, Alexa Hossu a luat sub oblăduirea sa cauza învățămîntului din sat, probabil ca o dorință a tatălui său. După unele informații, mentorul ar fi cum-

²⁹⁷ Publicația de licitație nr. 3675/1898 și *Incheierea de executare silită a vînzării nr. 1138/1901* eliberate de Judecătoria de Ocol Ileanda, copii, în păstrarea noastră.

²⁹⁸ Actele cadastrale din 1908, în fond citat; și declarațiile bătrînilor Gheorghe și Găvrilă Dolha, Constantin Cimpan, Samson Mureșan.

²⁹⁹ *Idem*.

³⁰⁰ *Mezőgazdasági statisztikája, I*, p. 694; și *Magyar Szent-Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I*, Budapest, 1912, p. 446.

³⁰¹ Arh. Stat. Cluj, Fond Prefectura jud. Someș, registrele de evidență a pașapoartelor, cotele 469, 475, 488; și declarația lui Constantin Silnic, fiul lui Văsălica, din Cluj.

³⁰² *Sz. D. ... hetilap*, an. II, 1877, nr. 48, p. 190.

³⁰³ J. Kádár, *Sz. D. Monographiája*, II, p. 193.

³⁰⁴ *Tribuna*, an. X, 1893, nr. 81, p. 323; nr. 162, p. 646.

³⁰⁵ Actele cadastrale din 1896, în fond citat.

³⁰⁶ Declarațiile lui Gheorghe Dolha, Aurel Hossu, Constantin Silinc, foști lucrători la funicular.

³⁰⁷ *Népszámlálása, II*, Budapest, 1902, p. 888.

³⁰⁸ Declarația bătrînului Constantin Dolha.

³⁰⁹ *Magyar Szent-Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I*, p. 446.

³¹⁰ *Schematismus venerabilis cleri diocesis Szamosújvariensis graeci ritus catolicorum pro anno a Christo nato 1882*, p. 126; *idem*, 1886, p. 120.

părat o casă cu 1200 florini și o pepinieră pentru lucrări practice.³¹¹ Dar și satul trebuie să fi contribuit la sumă, altfel nu îndrăznea un membru al comitetului școlar să-i ceară lui Alexa Hossu, ajuns în ruină totală, să iasă din școală, unde se instalase.³¹²

Cel dintii învățător a fost Petru Both, absolvent al Școlii Normale din Gherla.³¹³

La început, s-a menținut caracterul exclusiv românesc al școlii. Din anul 1898, învățătorul Alexandru Anderco a acceptat indemnizația de 340 florini de la stat.³¹⁴ Aceasta a permis forurilor județene amestecul grosolan în afacerile școlii confesionale. Încetul cu încetul, limba română a fost tot mai redusă din programă. Orarul pe anul 1918, păstrat în arhiva școlii, arată o jumătate de oră de „Vorbire” în limba maternă, la clasa I, și 5 ore de „Scriș” și „Lucrări scrise”, într-o săptămână, la toate cele 4 clase.³¹⁵

Condițiile în care se desfășura munca învățătorului pe atunci erau extrem de vitrege. Deși se declarase oficial maghiar, Nicolae Mezei, venit la catedră în 1905,³¹⁶ n-a putut rezista mult în Răstoci și a emigrat în România — locul de refugiu a mii de intelectuali români transilvăneni. În locul lui a fost ales de săteni Augustin Pleban.³¹⁷ Sub apostolatul său s-a ridicat un local nou de școală, lucrînd împreună cu răstocenii și locuitorii Perii-Vadului.³¹⁸ În 1914, clădirea era gata, oferind și locuință pentru învățător.³¹⁹

La studii mai înalte ajungeau foarte greu copiii țăranilor. Morarul Ioan Păcurar a avut totuși ambiția să-și dea fiii, pe Traian și Aurel, la gimnazii și licee. Aceștia n-au putut însă, ocupa — pînă în 1918 — decît posturi modeste de funcționari pe lângă notariatele comunale.³²⁰ Neîmplinirile lor au fost compensate ulterior prin marea satisfacție, și totodată mîndrie a răstocenilor, că fiul lui Traian, Ioan Păcurariu, a făcut studii strălucite de medicină, ajungînd profesor universitar la Cluj-Napoca și unul dintre marii oftalmologi români.

Apoteoza unui vis de veacuri — unirea din 1918. Relansarea „activismului” de către Partidul Național Român a deschis, cu începere din 1905, afirmarea tot mai viguroasă a mișcării naționale românești din Transilvania. La alegerile din acel an, Teodor Mihali și-a depus candidatura de deputat în parlamentul Ungariei, la circumscripția Ileana cu un program care preconiza, între altele, improprietărirea țăranilor pe moșiile statului și votul universal. Succesul său a fost răsunător, în ciuda opoziției pe care i-au făcut-o oficialitățile maghiare.³²¹ Frații Nicolae și Alexa Hossu s-au aflat acum în tabăra adversă punîndu-se la dispoziția celor care-i plăteau ca notari. Românii i-au stigmatizat pentru atitudinea lor în satire usturătoare, care au circulat în foi volante.³²²

³¹¹ J. Kádár, *Szolnok-Doboka vármegye nevelés és oktatásügyének (1000—1896)*, Deés, 1896, p. 295.

³¹² Declarația bătrînului Samson Mureșan.

³¹³ Arh. Stat. Zaláu, Fond Parohia Luminiș, referință eliberată lui Petru Both în 1895, pe versoul cîrnei adresei nr. 32/1904 către Oficiul protopresbiterial din Dej.

³¹⁴ J. Kádár, *Sz. D. Monographiája*, IV, p. 53—59.

³¹⁵ Arhiva Școlii gen. Răstoci, Dosar cu acte oficiale din 1918.

³¹⁶ *Idem*, dosarul din 1910—1911, fișa personală a învățătorului.

³¹⁷ *Ibidem*, dosar cu acte din 1914—1915, fișa învățătorului.

³¹⁸ *Ibidem*, dosarul cu actele din 1913—1914, listele asupra contribuțiilor în muncă și bani.

³¹⁹ *Ibidem*, dosar cu actele din 1938, adresa nr. 2/1 ian. 1938.

³²⁰ Certificatele școlare ale lui Traian Păcurar, în păstrarea prof. univ. dr. Ioan Păcurariu din Cluj; declarația fiului.

³²¹ *Libertatea*, Orăștie, an. IV, 1905, nr. 1; și A. Oțetea, *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 302.

³²² Arh. Stat. Zaláu, Colecția fam. Lazar, cota 112; și J. Kádár, *Sz. D. Monographiája*, VII, p. 274.

Masele țărănești, intrate acum din nou în mișcare, i-au asigurat candidatului lor victoria și în alegerile din 1910.³²³ Întreținând mereu voința de luptă a celor asupriți, Teodor Mihali i-a pregătit, de fapt, pentru marile evenimente din 1918.

În condițiile destrămării monarhiei austro-ungare și a radicalizării maselor, în urma imenselor suferințe cauzate de războiul mondial, populația Transilvaniei, ca și a celorlalte provincii locuite de români, avea să-și ia soarta în propriile-i mâini și să înfăptuiască unirea cu Țara-Mamă, apoteoza unui vis de veacuri. Alături de toți ceilalți, răstocenii și-au adus și ei partea la cauza națională. Soldatul Samson Mureșan, întors din Tirol la Orșova, a participat la o revoltă a militarilor, care n-au mai vrut să lupte după moartea primului ministru Tisza. De acolo, soldatul a plecat spre locurile natale împreună cu Șimon Butean al lui Laslo, întâlnit din întâmplare, și care fugise și el cu căruța și caii unui regiment.³²⁴

De prin luna iulie 1918, în Italia s-a constituit „Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina”, cu scopul organizării prizonierilor provenienți din armata austro-ungară în legiuni care să participe alături de combatanții italieni.³²⁵ Găvrilă Dolha din Răstoci a intrat voluntar în cea dintâi companie, fiind încadrat în plutonul sublocotenentului Romul Hossu, fiul notarului Nicolae Hossu. Ei au luat parte la luptele de la Vittorio Veneto, comportându-se, ca și toți românii, cu o bravură deosebită.³²⁶ Pentru acest fapt, Romul Hossu a fost avansat în grad și decorat cu „Valoarea Militară” — cea mai înaltă distincție în armata italiană.³²⁷ Găvrilă Dolha a primit medalia „Societății naționale „Dante Alighieri” pentru vitejii străini.”³²⁸ Cei doi au îndeplinit și misiuni de propagandă. Noaptea, de pe malul fluviului Piave, au cerut românilor să treacă la italieni, să nu mai lupte alături de asupritorii lor.³²⁹

Un alt răstocean, Traian Hossu al Dieciții, a fost recrutat voluntar dintr-un lagăr de lângă Verona, dar n-a mai apucat să plece în tranșee, intervenind armistițiul.³³⁰

Întorși în patria reîntregită, răstocenii au fost trimiși pe frontul de apărare a graniței vestice, recunoscută abia prin Tratatul de la Trianon din 1920.³³¹

O adevărată odisee a trăit în acel timp Gheorghe Bilțu. Căzut prizonier la ruși, el s-a înrolat în „Corpul voluntarilor ardeleni și bucovineni din Siberia” și a luptat cu acesta în Carpați, unde a fost și rănit. Pe urmă a trecut într-o formație de gardă și a însoțit prin nenumărate țări misiuni diplomatice care lucrau pentru recunoașterea României Mari, care se realizează prin voința națiunilor.³³²

Ajunși acasă de pe fronturile destrămate, foștii combatanți din Răstoci au participat la întâlnirea din 8 noiembrie 1918 de la Ileanda cu Teodor Mihali, membru în conducerea Partidului Național Român. Oamenii erau foarte agitați din cauza lipsei de cereale, petrol, sare și produse industriale, pe care comercianții le vindeau acum la prețuri exorbitante. Curind după adunare, mulțimea a tăbărit pe depozitele de mărfuri. Comercianții au deschis foc cu armele făcând 5 victime.³³³ Samson Mureșan, din grupul răstocenilor, a fost rănit cu o lovitură de baionetă.³³⁴ Negustorii maghiari și evrei au pornit apoi înarmați prin sate, să

³²³ L. Oanea, *Someșeni martiri și biruitori*, în *Plaiuri născudene*, București, an. II, 1944, nr. 11—12, p. 3.

³²⁴ Declarația bătrînului Samson Mureșan.

³²⁵ *Istoria României în date*, p. 309.

³²⁶ Declarația bătrînului Găvrilă Dolha.

³²⁷ Arh. Stat. Zalău, memoriile lui Ștefan Merlaș și Onoriu D. Suciu despre Legiunea română în Italia.

³²⁸ Medalia se află în păstrarea noastră.

³²⁹ Declarația lui Găvrilă Dolha.

³³⁰ Declarația bătrînului Traian Hossu și brevetele de decorații acordate, în păstrarea noastră.

³³¹ *Istoria României în date*, p. 319.

³³² Declarația bătrînului Gheorghe Bilțu și brevetele de decorații acordate, în păstrarea noastră.

³³³ *Documente despre mișcările țărănești din Transilvania din noiembrie 1918*, în *Analele Institutului de istorie a partidului*, București, 1957, nr. 5, p. 153.

³³⁴ Declarația bătrînului Constantin Cîmpan.

se răzbunc, dar o formație a Gărzii Naționale Române din Dej a preluat menținerea ordinii și administrația plasei.³³⁵

Întorși de la Ileanda, răstocenii și câțiva tineri din Lemniu l-au alungat pe notarul cercual Laszkaráty Jenő³³⁶ — simbolul unei administrații prin care s-a exercitat atâtea veacuri opresiunea socială și națională a românilor. Paza satului a fost dată în grija unei gărzi civile.³³⁷

Sosirea trupelor române, în preajma Anului nou 1919,³³⁸ a dat răstocenilor certitudinea că întregirea neamului era deplină și irevocabilă. De fapt, ea a constituit împlinirea unei necesități obiective a însăși dezvoltării istorice românești.

VALER HOSSU

THE HISTORY OF RĂSTOCI

(Summary)

This period in the history of Răstoci refers to the years 1809—1918, a period rich in events of importance for the life of its inhabitants.

In 1809 the tax-paying nobility, compelled to take part in the „nobilary insurrection” against Napoleon I, offered firm resistance to the conscription demanding exemption from taxes, which they were granted for a short time.

The year 1848 was profoundly felt by the inhabitants of the village. Fierce confrontations took place in the area between the Romanian population who demanded national and social rights on one side, and the Hungarian insurgents on the other. The latter had been sent by the Kossuth government who were opposed to the other nationalities' aspirations.

During the years of autocracy, and in spite of the Austrians' counter-revolutionary terror, elements of progress made themselves shown in the life of the village: serfdom was abolished and so were the feudal privileges; the serfs were permitted to buy themselves free; the cadastral survey was introduced and the land systematized.

Between the years 1861—1867 the appointment of a Romanian as the Supreme Captain of the Chioar District (The Stone Fortress) allowed for greater freedom regarding some national and social aspects: the representatives of the village sent to the General Assembly were chosen from among former serfs as well; the Romanian language was introduced in the local administration and in the communal notary records of Răstoci; the possessions of the former serfs were settled.

The year 1867 marked the beginning of a reaction of the Hungarian population, who started a new wave of actions against the coinhabitant nationalities. Under the dualist government measures were taken for the introducing of the Hungarian language in schools, Hungarian nomenclature was imposed on people and localities, the right to vote was restricted, Romanian clerks were eliminated from offices.

At the initiative of the National Party the Romanian population began a constant struggle for their rights. This reached its culminating point in the ample movement round the „Memorandum” presented to the Austrian-Hungarian emperor Franz Josef in 1892. For the masses the actions round this important political act were a first-rate school that prepared them for the Union of Transylvania with Romania in 1918, a consequence of the very historical development of the Romanian people.

The inhabitants of Răstoci took part in all these events and did their duty towards themselves and their nation.

³³⁵ V. Arimla, *Gărzile Naționale în lupta pentru înfăptuirea unității de stat a României*, în *Rev. Arh.*, XI, 1968, nr. 2, p. 127—164.

³³⁶ Declarațiile bătrînilor Samson Mureșan, Gheorghe Dolha și Constantin Cîmpan.

³³⁷ Declarațiile lui Constantin Cîmpan și Ioan Tohat al lui Todoru Gheorghichii.

³³⁸ *Afirmarea românească în Someș, Cluj*, 1937, p. 66.